

Hindrad: om negativt bemötande av assistans- och ledarhundsförare

Abstract

Previous research, articles in the media, and appeals to the Discrimination Ombudsman on the subject document the negative treatment of guide and assistance dog users, despite in-place legislation for protection of people with disabilities from discrimination. The gap between how it should be and how it actually is in practice is the point of departure for this thesis. My research aim has been to examine the negative treatment of guide and assistance dog users in Sweden. My research questions identify and illuminate the character of negative treatment as well as the perspectives of guide and assistance dog users regarding the negative treatment, and what explanatory motivations might lie behind discriminatory behaviors. In this mixed methods study, 25 interview subjects participated in group interviews and 12 interview subjects contributed to the qualitative research by keeping diaries over a period of five months. With respect to the quantitative part of my study herein, two census surveys in the form of telephone interviews with 67.5% of all guide dog users and to 10% of the members in two associations for assistance dog users were conducted. The theoretical framework employed is based on theories of ableism, the relational model of disability, animal geography, the minority stress model and coping strategies. The results of my research demonstrate that half of all guide dog users in Sweden have been denied access to places/activities once or on multiple occasions. Those denying access typically motivate their refusal to admit guide dog users as due to concerns of dog allergies and/or fear of dogs. Out of fear of being met with denied access, more than a third of the guide dog users abstain from activities, or leave their guide dog at home when they go out. One in four guide dog teams have been the target of hate, threats or violence. The findings for the assistance dog users are similar in all circumstances. The qualitative research demonstrates how multi-dimensional negative treatment, the minority stress of research subjects, and coping strategies are.

Innehåll:

<u>1. Inledning</u>	<u>4</u>
1.1 Bakgrund	
1.2 Syfte	
1.3 Frågeställningar	
1.4 Tidigare forskning	
<u>2. Teori, definitioner och avgränsning</u>	<u>8</u>
2.1 Teoretiskt ramverk	
2.2 Definitioner och avgränsning	
<u>3. Material och metoder</u>	<u>13</u>
3.1 Kvalitativa metoder	
3.2 De 37 informanterna	
3.3 Dagböcker	
3.4 Gruppvintervjuer	
3.5 Reflekterande tematisk analys	
3.6 Material och kvantitativ metod	
3.7 Totalundersökningar	
3.8 Telefonenkäten	
3.9 Enkätfrågornas utformning	
3.10 Etiska överväganden	
<u>4 Resultat och analys</u>	<u>25</u>
4.1 Resultat och analys av gruppvintervjuer och dagboksanteckningar	
4.2 Sammanfattning resultat och analys av gruppvintervjuer och dagboksanteckningar	
4.3 Resultat och analys av telefonenkäten	
4.4 Sammanfattning av resultatet från telefonenkäten	
4.5 Svansfrekvenser	
4.6 Det externa bortfallet	

4.7 Det interna bortfallet

5. Avslutning 50

5.1 Slutdiskussion

5.2 Tack

5.3 Lättläst sammanfattning

Referenser 56

1 Inledning

Den här uppsatsen handlar om att blinda i Sverige med ledarhund hindras. Det samma gäller personer med andra funktionsnedsättningar med assistanshund. De hindras från att använda sina levande hjälpmedel som det är tänkt. Uppsatsen bygger på gruppintervjuer, dagböcker och enkätsvar från cirka 215 assistans- och ledarhundsförare. Uppsatsen är indelad i fem avsnitt. Det första handlar om bakgrunden till uppsatsen och hur det är för landets assistans- och ledarhundsförare. Jag berättar om syftet med uppsatsen och vilka frågeställningar jag vill få svar på. Jag återger också vad andra har forskat fram före mig. Därefter följer avsnitt två som beskriver de teorier och definitioner jag kommer att använda. I avsnitt tre tar jag upp forskningsetik och mina metodval. I det fjärde avsnittet presenteras undersökningarnas resultat och mina analyser av dessa. Det femte avsnittet består av en slutdiskussion, tackord och en lättläst sammanfattning.

1.1 Bakgrund

År 2003 infördes en allmän lag mot diskriminering som inkluderar personer med funktionsnedsättning. År 2008 anslöt sig Sverige till FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. Och 2015 års diskrimineringslag förtydligade att bristande tillgänglighet för personer med funktionsnedsättning kan klassas som diskriminering. Därmed anser Diskrimineringsombudsmannen (Do) att diskrimineringsskyddet även omfattar assistans- och ledarhundsförare (1, 2). Lagändringarna jag räknat upp visar att staten de senaste decennierna velat förhindra diskriminering av personer med funktionsnedsättning. Men hur har det fungerat i praktiken? Ett hundratal gånger har blinda med ledarhund och funktionshindrade med assistanshund anmält till DO att de utsatts för negativ särbehandling (3). Det kan handla om att man inte har blivit insläppt på gym, caféer och apotek eller att man förvägrats bostad, arbete och utbildning med

hänvisning till sin ledar- eller assistanshund. DO har inte drivit något fall i domstol och i sina 13 tillsynsbeslut har man klassat det som diskriminering vid endast två tillfällen (4). Vidare har svenska medier rapporterat om negativt bemötande av assistans- och ledarhundsförare 553 gånger de senaste 15 åren (5). Men allt obehag hundförarna utsätts för uppmärksammas och anmäls inte. Det vittnar flera organisationer om (6, 7, 8).

I många länder finansieras ledarhundar av välgörenhet. Men i Sverige läggs 26 miljoner årligen av skattemedel på den statliga ledarhundsvksamheten (9). Det visar att de politiska företrädarna har förstått vilket värdefullt hjälpmedel ledarhunden är. Men om blinda inte kan använda sina ledarhundar som det *är* tänkt, får samhället inte valuta för skatten. Det tycks alltså finnas ett glapp mellan hur det *är* och hur det *borde vara* – ett glapp mellan lagstiftarens intentioner och hur det fungerar i praktiken. Mot den bakgrunden är det angeläget att undersöka vad som hindrar blinda och personer med funktionsnedsättning från att använda assistans- och ledarhundar fullt ut.

1.2 Syfte

Mitt syfte var att undersöka det negativa bemötandet av assistans- och ledarhundsförare i Sverige. Jag har koncentrerat mig på det negativa bemötandet, eftersom mina föregångare har gjort det i begränsad utsträckning. Samspelet mellan hundförare och hund, den positiva inverkan hunden har på hundföraren – sådant är viktig kunskap, men mitt syfte var att studera problem. Vad hindrar ekipagen från att fungera som det är tänkt? Jag avgränsade uppsatsen till den aspekten efter att ha tagit del av Tidigare forskning, anmälningar till Diskrimineringsombudsmannen och medieuppgifter. För att nå syftet fördjupade jag först den kvalitativa kunskapen genom att gruppintervjua 25 hundförare och genom studiet av ett dussin dagböcker från hundförare. Därefter genomförde jag en telefonenkät med alla ledarhundsförare och medlemmar i två föreningar för assistanshundförare. Telefonenkäten syftade till att fylla den generaliserbara kunskapsluckan på området.

Det finns ingen specifik teori om varför assistans- och ledarhundsförare bemöts negativt. Inte heller någon teori om hur just hundförare hanterar negativt bemötande. Men jag har använt ett teoretiskt ramverk som kan tillämpas på dessa företeelser. Ramverket bestod av den miljörelativa

funktionshindermodellen och teorier om djurgeografi, ableism, minoritetsstress och hanteringsstrategier.

1.3 Frågeställningar

Mina frågeställningar var av tre slag: Den första tog sikte på det negativa bemötandets karaktär, den andra behandlade hundförarnas förhållningssätt till det negativa bemötandet och den tredje sökte efter bakomliggande orsaker till att ledar- och assistanshundförare bemöts negativt.

- 1 På vilka sätt bemöts Sveriges assistans- och ledarhundsförare negativt? Hur ofta, i vilka situationer och på vilka platser äger det rum? Vilka är det som bemöter hundförarna negativt? Vad får det för konsekvenser för hundförarna?
- 2 Hur hanterar hundförarna det negativa bemötandet?
- 3 Vad finns det för bakomliggande orsaker till det negativa bemötandet?

1.4 Tidigare forskning

I sammanställningen av tidigare svensk forskning om assistans- och ledarhundsekipage, har jag lyft fram det som är relevant för min uppsats. Det är bland annat tack vare den tidigare forskningen som jag inte behöver undersöka bemötandet förutsättningslöst, utan kan fokusera på det negativa bemötandet. Assistans- och ledarhundsekipage har beforskats i liten utsträckning i Sverige. Det finns enbart tre doktorsavhandlingar och fem studentuppsatser som är relevanta för mitt arbete. Dessa belyser olika aspekter av att ha assistans- eller ledarhund, och det negativa bemötandet får större utrymme i endast två av uppsatserna (10, 11) och en av doktorsavhandlingarna (12). Följande presentation är tematiserad utifrån mina tre övergripande frågeställningar.

Det negativa bemötandets karaktär: Informanterna tycker att det kan bli tröttsamt att hela tiden i offentliga miljöer, behöva informera om vad en assistans- eller ledarhund är (11, 13). De får ofta förklara att när ledarhunden arbetar måste den få vara ifred. När de försöker freda sin ledarhund från klappar, händer det att folk blir arga (11). Informanter med assistans- eller ledarhund berättar att de ibland får kränkande kommentarer (12, 14). De som har haft ledarhund i 20 till 30 år säger att attityderna till ledarhundsekipage förändrats till det sämre (10, 11). Uppfattningen att det skulle ha varit bättre förr, är intressant att jämföra med Bo Hännestrands resultat från början av 1990-talet (12, s.341). Av

de 64 restauranger i Uppsala som studerades, var ledarhundsekipage enbart välkomna på en tredjedel. På ytterligare ett tiotal ställen måste ledarhunden lämnas i hallen, garderoben eller i en annan lokal utanför, och på hälften av restaurangerna släpptes ledarhundsekipage överhuvudtaget inte in. Hännestrand frågade de utestängande restaurangerna hur de ställde sig till blinda gäster utan ledarhund. Dessa var välkomna, men flera av restaurangerna ville inte att det skulle ske mellan klockan 10 och 14.

När det gäller de yngre ledarhundsförarna känner de sig kränkta när de utestängs från offentliga lokaler. Om de ska besöka ett ställe för första gången får de ångestliknande symtom (10). Det finns en viss skillnad mellan de assistans- och ledarhundsförare som bor i storstäder och de som bor på mindre orter. I storstäderna verkar det vara svårare att bli insläppt på olika ställen. Informanterna som bor i storstäder ger också uttryck för mer frustration och ångest, medan informanterna som bor på mindre orter beskriver färre problem (10, 11, 15). Det finns exempel på informanter som inte tillåtit ha sin assistanshund/ledarhund på arbetsplatsen och de som nekats jobb och utbildning, med hänvisning till sitt levande hjälpmedel (11, 15). Det har varit svårt eller omöjligt att besöka följande ställen med assistans- eller ledarhund: vårdcentraler, sjukhus, apotek, kyrkor, badhus, träningsanläggningar, teatrar, affärer, restauranger och skolor (10, 11, 12, 16, 17). Informanterna har även nekats eller fått problem vid resa med flyg (11), tåg, buss, spårvagn, taxi och färdtjänst, med hänvisning till sin ledar- eller assistanshund (10, 11, 12, 16, 17)). Hundallergi är det som oftast uppges som skäl till att negativt särbehandla eller att inte släppa in ekipagen (10, 11, 15, 17). Några informanter har erfarenhet av att alla hundallergiker inte är så allergiska som de utger sig för att vara. Ogillandet av hundar och hundrädsla kan, enligt informanterna, ibland kamoufleras som påhittad hundallergi (10).

Förhållningssätt till det negativa bemötandet: Informanterna förhåller sig på olika sätt till reaktionerna de får på sin ledar- eller assistanshund. Här följer ett par exempel:

Att undvika problem genom att lämna hunden hemma, trots att man egentligen skulle behöva den (10, 16).

Att stanna hemma och avstå från olika aktiviteter .(10, 16)

Att informera och argumentera på plats eller på förhand via telefon (15).

Att hävda sin rätt genom sitt språkbruk. En informant berättar att hen gått från att fråga: "får jag komma in?" till att med tuffare attityd säga: "jag får väl komma in" (15).

Att genom medlemskap i föreningar påverka politiker att förbättra situationen (11).

Att ta hjälp av myndigheter och media (11).

Att följa upp internetbokningar med informerande telefonsamtal (10).

Att placera hunden i till exempel ett annat rum, vid kassorna, innanför entrén eller hos en receptionist (10).

Att enbart gå till ställen där man vet att man blir insläppt (11).

Att anmäla till Diskrimineringsombudsmannen (11). Det är få av informanterna som gör det. De sätter inte stort hopp till det eftersom, säger de, DO inte går vidare med anmälningarna. Informanterna anser dessutom att diskrimineringslagen inte omfattar assistans- och ledarhundsförare.

Bakomliggande orsaker: Hännestrand beskriver ingående seende människors syn på synskadade i allmänhet och ledarhundsförare i synnerhet (12, s.309). Men de bakomliggande orsakerna till de negativa attityderna berörs inte ofta. Han visar hur välgörenhetsorganisationer framställt ledarhunden som ett underdjur, och den blinda hundföraren som passiv, beroende och oförmögen. Dessa fördomsfulla bilder användes i insamlingsverksamheten för att öka allmänhetens betalvilja (12, s.352). När det gäller utestängning och negativt bemötande förklarar Hännestrand det med att det införts generella hundförbud, som en konsekvens av ett ökat inflytande från Astma- och allergiförbundet på 1980-talet (12, s.337). Hännestrand återger också vad de utestängande restaurangerna i Uppsala 1990 uppgav som orsak. En del av dem trodde att de inte fick tillåta ledarhundsekipage på grund av allmänna hundförbud. En del sa sig göra det av hänsyn till andra gäster och allergiker (12, s.341).

Riin Magnus beskriver det negativa bemötandet som en sociokulturell utmaning. Hon förklarar det med att oförenliga sociala normer och olika sociala sammanhang, tillskriver ledarhunden motsägelsefulla betydelser (17, s.267). Förklaringsmodellen, har som jag ser det, gemensamma drag med den miljörelativa funktionshindermodellen (18).

2. Teori, definitioner och avgränsning

2.1 Teoretiskt ramverk

Det teoretiska ramverket vilar på fem tassor. Dessa utgörs av: den miljörelativa funktionshindermodellen, djurgeografi och teorier om ableism, minoritetsstress och hanteringsstrategier. Det finns ingen sammanhållen teori om bemötandet av assistans- och ledarhundsförare, men flera teorier tangerar företeelsen från olika håll.

Den miljörelativa funktionshindermodellen

I Sverige och Norge uppstod i slutet av 1960-talet en funktionshindermodell som har kommit att kallas *den miljörelativa funktionshindermodellen* eller *det miljörelaterade handikappbegreppet* (18). Modellen kallas ibland även den nordiska modellen (19). Enligt dess anhängare är funktionshinder något relationellt – ett förhållande mellan individen med funktionsnedsättning och omgivningen. Det innebär att en person med funktionsnedsättning som funktionshindras i en situation, inte måste vara funktionshindrad i en annan. Jan Tøssebro ger som exempel att en blind person som pratar i telefon inte är funktionshindrad, och skulle lamporna slockna är hen som fisken i vattnet (20). Idag genomsyras den svenska funktionshinderpolitiken av den miljörelativa modellen. Men när den tog form i slutet på 1960-talet ansågs den som radikal (18).

Ableism

En engelsk-svensk ordbok översätter ableism till *duglighetsfilosofi* (21), och Kamilla Peuravaara har översatt det till *förmågism* (22). Fiona Kumari Campbell definierar ableism som: "(...) *a network of beliefs, processes and practices that produces a particular kind of self and body (the corporeal standard) that is projected as the perfect, species-typical and therefore essential and fully human. Disability then, is cast as a diminished state of being human*" (23, s.5). Ableism kan jämföras med rasism eller sexism. Och på samma sätt som teorier om genus och ras inte per definition rymmer förklaringar till sexism och rasism, behöver jag komplettera den miljörelativa funktionshindermodellen med ableism. Jag hoppas att det ska vara användbart om informanterna berättar om kränkningar, hat, hot och våld.

Minoritetsstress

Minoritetsstressteorin hävdar att en individ som tillhör en eller flera minoriteter upplever psykologisk stress. Det är resultatet av kronisk exponering för systematiskt förtryck (24). Ilan Meyer, en av minoritetsstressteorins utvecklare, belyser minoritetpersoners utsatthet genom att koppla till Irving Goffmans stigmabegrepp. Goffman skriver att en individ som upplever sig som stigmatiserad, "*may perceive, usually quite correctly, that whatever others profess, they do not really 'accept' him and are not ready to make contact with him on 'equal grounds'*" (25, s.7). Diskriminering och andra negativa handlingar utgör en viktig komponent för minoritetsstressteorin, men den fäster också stort avseende vid upplevelsen av att existera i en miljö som inte överensstämmer med ens egna behov och värderingar (26, s.22). Det var Virginia Brooks som utvecklade teorin 1981 i sitt arbete med lesbiska kvinnor (27). Brooks anser att minoritetsstress sker i en serie händelser: kulturellt – tilldelad underlägsenhet baserat på identitet, socialt och ekonomiskt – stigma, diskriminering och begränsad tillgång till ekonomiska resurser, psykologiskt – hot mot självkänsla och grundläggande säkerhet, och biologiskt – kroniskt stresstillstånd.

Enligt Meyer kan minoritetsstress framkallas av både distala, externa händelser och förhållanden och proximala, personliga och interna psykologiska former av diskriminering. Distala stressfaktorer är händelser som en individ utsätts för på grund av sitt medlemskap i en minoritetsgrupp, medan proximala stressfaktorer är kopplade till ens inre identitetskänsla, till exempel internaliserade negativa tankar. Distala och proximala stressfaktorer förekommer på ett kontinuum och formas av en individs uppfattning om antingen yttre eller inre processer (24).

Minoritetsstressteorin har använts i forskning om hbtq-personer, judar och andra minoriteter, men i Sverige har den sällan förekommit i forskning om funktionshinder. Undantag är en studie om självmord bland personer med funktionsnedsättning (28) och en studie om psykisk ohälsa bland vuxna teckenspråkiga döva (29).

Jag kommer inte att försöka mäta informanternas självkänsla eller upplevda stress. I den meningen kommer jag inte att tillämpa teorin om minoritetsstress på ett direkt sätt. Men teorin kan bidra till en förståelse av varför informanterna känner som de gör och agerar som de gör. I *tidigare forskning* återger jag hur frustrerande förarna tycker att det är att utestängas från olika ställen, och obehaget de känner inför att riskera att

bli avvisade från ställen de inte besökt tidigare. I avsnittet återger jag också hundförarnas förhållningssätt till det negativa bemötandet, något man skulle kunna betrakta som *hanteringsstrategier*.

Hanteringsstrategier

Teorier om hanteringsstrategier eller copingstrategier hänger tätt samman med begreppet minoritetsstress. Ian Meyer ger exempel på olika strategier som minoriteter kan tillgripa (24). För homosexuella kan det till exempel vara att "komma ut" och att bygga upp alternativa strukturer och värden som gynnar den egna gruppen. Meyer framhåller att den solidaritet och det sammanhang som en minoritetsgrupp kan erbjuda individen, också kan fungera som ett skydd mot minoritetsstress. Meyer beskriver solidariteten och känslan av sammanhang som en hanteringsstrategi på gruppnivå, men det förutsätter att alla gruppmedlemmar har tillgång till dessa resurser (24). En annan vanlig hanteringsstrategi är att dölja sitt stigma för att undkomma negativa reaktioner. Men den strategin kan öka stressen och bli tung att bära (24, s.677). En studie av Major och Gramzow (1999), till exempel, visar att kvinnor som kände sig stigmatiserade för att de gjort abort, mådde dåligt av att hemlighålla aborten. Döljandet ledde till ökad psykologisk stress. Ytterligare en hanteringsstrategi är vaksamhet. Det är ett försvar som utvecklas hos individer som utsätts för fördomar. Meyer menar att begreppet vaksamhet underlättar förståelsen för vilken stressande effekt stigma har. Individer som tillhör minoriteter lär sig att räkna med ett negativt bemötande från medlemmar i den dominerande kulturen, skriver han (24, s.681). Ju större ens stigma uppfattas som, ju mer vaksam måste man vara.

Djurgeografi

I tidigare, både svensk och utländsk forskning jag har tagit del av som gäller bemötandet av ledar- och assistanshundekipage, har ingen använt teorier om hundars plats i samhället. Det förvånar mig. Ekipaget består ju av både hund och människa, varför det teoretiska ramverket rimligtvis också borde göra det.

Animal geography är en gren av kulturgeografien. Det finns ingen etablerad översättning av animal geography till svenska, men fortsättningsvis kommer jag kalla det djurgeografi. Det räknas också till det interdisciplinära området human animal studies. Det som studeras är djur människa-relationer och platsens betydelse för dessa. Chris Philo och Chris Wilbert definierar djurgeografi som studiet av: "*Det komplexa*

virrvarret av människa-djurrelationer med rum, plats, belägenhet, miljö och landskap” (30, s.23), min översättning. Enligt Philo och Wilbert undersöker man inom djurgeografi hur människan i olika tider och sammanhang kommit att klassa djur som till exempel mat, husdjur, skadedjur, som användbara eller oanvändbara, som kännande varelser, eller som irrationella och icke-mänskliga. Djurgeografer intresserar sig för hur människosamhället bokstavligen placerar djur i bosättningar, fabriker och så vidare, men också djurs bildliga plats i vår föreställningsvärld, till exempel i böcker, sociala medier och reklam (30).

Sociologen Tora Holmberg har skrivit om en ”hundstrand” i Santa Cruz i Kalifornien. Där har hundars närvaro skapat stort engagemang hos lokalbefolkningen (31). Vissa anser att de lösspringande hundarna ger karaktär åt området och skapar en känsla av liv och rörelse, medan andra tycker att lösa hundar inte hör hemma på stranden, utan utgör en fara för både människor och andra djur. Holmberg skriver: *”Urbaniserade djur, inklusive människor, är beroende av staden för sin försörjning; de lider och trivs på grund av sin urbana livsstil. Men urbanisering kommer tillsammans med konflikter om utrymmet: vem får vara var och under vilka förutsättningar? Vem är involverad i processer angående ”platsens politik” och vem har rätt att definiera betydelsen och funktionen av en viss plats* (31, s.18), min översättning.

Djurgeografen är en värdefull pusselbit i att förklara det negativa bemötandet av assistans- och ledarhundsförare. Även om mitt fokus är hundförarna, vore det ett kardinalfel att bortse från att den andra hälften av ekipaget består av en hund.

2.2 Definitioner och avgränsning

Negativt bemötande: Varför använde jag inte ordet *diskriminering* i uppsatsens titel och i resten av texten? Det beror på att jag anser att rättsläget är oklart. I endast två tillsynsbeslut har Diskrimineringsombudsmannen klassat det ledar- och assistanshundförare har anmält som diskriminering, och inget fall har drivits i domstol (32). Flera av uppsatsens informanter upplevde inte heller att diskrimineringslagen skyddade dem. *Diskriminering* uppfattas lätt som juridik, även om det kan användas i en vidare bemärkelse. Men *negativt bemötande* fångar bättre det sociala samspelet. Ytterligare ett skäl att inte använda *diskriminering* var att en del assistans- och ledarhundsförare ryggade inför ordet.

Funktionsnedsättning och funktionshinder: Enligt Socialstyrelsens termbank är en funktionsnedsättning en nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga: *”En funktionsnedsättning kan uppstå till följd av sjukdom eller annat tillstånd eller till följd av en medfödd eller förvärvad skada. Sådana sjukdomar, tillstånd eller skador kan vara av bestående eller av övergående natur (33). Funktionshinder definieras i termbanken som den begränsning en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen. Exempel på begränsningar är: ”svårigheter att klara sig själv i det dagliga livet och bristande delaktighet i arbetslivet, i sociala relationer, i fritids- och kulturaktiviteter, i utbildning och i demokratiska processer. Det handlar framför allt om bristande tillgänglighet i omgivningen” (34).*

Ledarhund: En ledarhunds främsta uppgift är att ledsaga en blind person eller en person med grav synnedsättning. De ledarhundar som min uppsats berör har genomgått ett slutprov och köpts in av ledarhundsverksamheten vid Synskadades Riksförbund. Ledarhundar i Sverige utrustas med en vit sele som de ska ha när de arbetar (35).

Ledarhundsförare: Det är Ledarhundsverksamheten vid Synskadades riksförbund som bestämmer vem som får bli ledarhundsförare och tilldelas en ledarhund. Ledarhundsföraren äger inte hunden, den tillhör ledarhundsverksamheten. Ledarhundsförare får en legitimation, ett tjänstehundskort, som visar att hen är ledarhundsförare och att hunden är ledarhund. Tillsammans blir hundföraren och hunden ett ledarhundsekipage (35). När uppsatsen skrevs fanns det i Sverige 268 ledarhundsekipage.

Assistanshund: Assistanshund är ett samlingsnamn för hundar som assisterar personer med funktionsnedsättning. Gemensamt för alla slags assistanshundar är att de är personliga hjälpmedel (36). De ska inte blandas ihop med hundar som arbetar åt flera människor, till exempel läshundar och terapihundar (37, 38) De assistanshundsekipage som förekommer i uppsatsen har alla certifierats av Svenska service- och signalhundsförbundet eller Svenska brukshundklubben (8, 39).

Assistanshundar som arbetar ska ha ett tjänstehundtäck på sig. På täcket står det antingen *assistanshund i utbildning* eller enbart *assistanshund*. Assistanshundsföraren får en legitimation, ett id-kort som visar att hen är assistanshundsförare och att hunden är en assistanshund.

Här följer ett par exempel på olika sorters assistanshundar:

Servicehund: Om hundföraren har en rörelsenedsättning kan hunden till exempel öppna dörrar, trycka på lampknappar, dra av kläder, apportera och hämta hjälp.

Signalhund: Om hundföraren är döv eller har en hörselnedsättning kan hunden uppmärksamma hen på till exempel dörrklocka, brandlarm och gråtande barn.

Psykisk hälsa-hund: Om hundföraren har en psykisk funktionsnedsättning kan hunden vara ett stöd och minska ångest och stress.

Alarmerande servicehund för diabetes: Om hundföraren har diabetes och blodsockernivån blir fel, kan hunden slå larm (36).

Assistanshundförare: Den som tillsammans med sin hund utbildats och certifierats av Svenska brukshundklubben eller Svenska service- och signalhundsförbundet, kallas för assistanshundförare. Det är hundföraren som äger hunden. Tillsammans blir de ett assistanshundekipage. När uppsatsen skrevs fanns det 274 assistanshundekipage som certifierats genom de två föreningarna. Hur många som finns i Sverige totalt sett är svårt att veta. Dels finns det de som utbildar sin assistanshund utan att ha kontakt med någon förening. Dels finns det inte någon tydlig definition av vad som ska räknas som assistanshund.

En del anser att ledarhundsekipage är en typ av assistanshundekipage (40). Men i uppsatsen valde jag att skilja dem åt. Det berodde på att ledarhundsekipagen var betydligt fler än någon annan kategori av ekipage. De olika förutsättningarna att nå grupperna med telefonenkäten ledde också till den uppdelningen.

3. Material och metoder

3.1 Om kvalitativ och kvantitativ metod

Jag visste från början att jag ville göra en omfattande kvantitativ studie om det negativa bemötandet av assistans- och ledarhundsförare. Jag insåg att det skulle kosta pengar och ta tid. Därför var jag angelägen om att de frågor som ställdes i telefonenkäten skulle bli mitt i prick. Dels för att få användbara svar, men också för att inte trötta ut den som blev uppringd. Som framgår i *tidigare forskning* hade jag inte mycket att luta mig mot. De kvalitativa studierna hade gjorts på små grupper av hundförare, och en av de kvantitativa studierna var från början av 1990-talet. Jag ville försäkra mig om att ha färskare uppgifter och från en större

grupp med både ledar- och assistanshundförare. Jag fick känslan när jag läste den tidigare forskningen att det borde gå att få en större bredd och djup i en så komplex fråga. Min tanke var också att jag genom att göra gruppintervjuer och studera dagböcker, metoder som mina föregångare inte hade använt, skulle kunna få fram nya kvaliteter att omvandla till enkätfrågor. Jag insåg också att i en omfattande telefonenkät skulle jag främst kunna ställa frågor där svaren gick att kvantifiera. Det skulle inte vara effektivt att ställa öppna frågor vars svar måste nedtecknas av uppringaren. Men för att få en förståelse för företeelsen som inte gick att siffrsätta krävdes också en kvalitativ del. Jag insåg att båda angreppssätten behövdes och förutsatte varandra.

3.2 Kvalitativa metoder

Under våren 2020 började jag söka efter informanter till mina två kvalitativa delundersökningar. I ett tiotal facebookgrupper för ledar- och assistanshundförare berättade jag att man antingen kunde delta i en gruppintervju eller genom att skriva dagbok. Samma efterlysning skickade jag ut på ett par e-postlistor för ledarhundsförare. Flera föreningar för ledar- och assistanshundförare spred också efterlysningen i sina medlemstidningar och interna forum (7, 8, 39, 41). För att få tillräckligt många informanter till gruppintervjuerna hörde jag även av mig till arbetsgruppen för ledarhundsfrågor i Synskadades riksförbunds Skånedistrikt (42). Eftersom min plan var att främst göra gruppintervjuer i Stockholm, Göteborg och Malmö, bad jag chefen på Synskadades Riksförbunds ledarhundsverksamhet att mejla alla ledarhundsförare i Mälardalen, Västra Götaland och Skåne (43).

3.3 De 37 informanterna

Min efterlysning fick ett 40-tal personer att kontakta mig. Efter att mer i detalj ha förklarat vad gruppintervjuerna och dagboksskrivandet gick ut på, återstod det 37 personer som ville delta. Här berättar jag i stora drag om dem. Jag gör det för att ge en uppfattning om vilka de var. Syftet är inte att jämföra dem med den totala gruppen ledar- och assistanshundförare för att se hur representativa de är. Nej, min tanke är att kunna säga något om allihop utan att någon enskild informants anonymitet hotas.

Ungefär två tredjedelar av de 37 informanterna var ledarhundsförare och en tredjedel assistanshundförare. Cirka tre fjärdedelar definierade sig som kvinnor, cirka en fjärdedel som män och en informant som icke-binär. Den yngsta var 31 år och den äldsta 77 år. En majoritet hade haft

mer än en ledar- eller assistanshund. De två informanter som haft flest arbetande hundar hade haft sex stycken inräknat den nuvarande. Antalet år med ledar- eller assistanshund låg på cirka 11 år i genomsnitt. Två av informanterna hade haft ledar- eller assistanshund i bara ett år. De två som hade haft ledar- eller assistanshund längst, hade 36 respektive 37 år på nacken. När det gäller hundraser hade cirka två tredjedelar av informanterna labradorer. Den resterande tredjedelen hade i fallande ordning: storpuddlar, schäfrar och labradoodles. Tre av informanterna hade pomeranian, cairnterrier och en chihuahuaablandning som assistanshundar.

3.4 Dagböcker

Tidigt visste jag att jag ville göra gruppintervjuer. Men jag insåg att den metoden inte skulle passa alla. Om jag ville få maximalt med deltagare i den kvalitativa delen av uppsatsen måste jag ha ytterligare en metod. Den metoden borde helst vara motsatsen till gruppintervjuer. Det var bland annat de tankarna som ledde in mig på dagboksmetoden. Det borde vara lättare att skriva dagbok om känsliga saker när det enbart är forskaren som ska läsa dagboken än att berätta samma sak under en gruppintervju. Och att känsliga ämnen lämpar sig väl för dagboks- metoder är något som Alaszewski skriver om (44, s.59). Han anser att när det gäller grupper som kan vara svåra att nå, eller aktiviteter som kan vara svåra att observera, är det passande med dagboksmetoder. Till det senare, svårobserverade aktiviteter, torde man kunna räkna det negativa bemötandet av assistans- och ledarhundsförare.

Men det fanns mer som tilltalade mig. Under gruppintervjuerna skulle informanterna få dra sig till minnes vad de varit med om. Hade de upplevt si eller så? Hur ofta? Var någonstans? Här skulle jag vara utlämnad till deras minne. Men ett löpande dagboksskrivande skulle bli en dokumentation. Om informanterna skrev ned vad som hänt i nära anslutning till att det hänt, skulle det bli en pålitlig källa (44, 45). Jag insåg också att i intervjuer med en informant i taget eller i gruppintervjuer är risken att forskaren frågar om det som hen redan vet eller anar. I dagboksanteckningarna däremot, fanns det chans att något oväntat skulle dyka upp, något förgivettaget som varken jag eller informanterna berört under gruppintervjuerna (46).

Ytterligare en aspekt av dagboksskrivande som jag uppskattade var att det inte skedde i närheten av forskaren utan i en miljö som informanten valde. Informanten skulle själv välja vad hen antecknade och metoden

skulle ge hen större inflytande över forskningsprocessen än i en del andra metoder (47).

Det var 12 ledar- och assistanshundförare som ville delta i dagboksskrivandet. Tanken var att de skulle skriva dagbok varje dag från den första april 2020 till den sista augusti 2020. Det fanns två skäl till att jag ville ha hela fem månaders dagboksanteckningar. Dels misstänkte jag att covid 19-pandemin skulle göra att informanterna levde stillsammare liv och mest höll sig hemma, dels visste jag att en del ledar- och assistanshundförare upplever färre problem på sommaren, eftersom många ställen har uteserveringar då. Det leder till att färre blir avvisade från den typen av platser den årstiden.

Av de 12 informanterna skrev den ena hälften dagbok under hela perioden. Den andra hälften fullföljde inte skrivandet. Ett par informanter skrev dagbok i några månader, ett par skrev i några veckor och ett par skrev i några dagar. De sammanlagda dagboksanteckningarna från de 12 informanterna utgör cirka 105 500 ord. Det kan jämföras med den här uppsatsen som är på cirka 19 000 ord.

En del dagboksmetoder bygger på att informanterna fyller i olika former av mallar. Det kan till exempel vara en mall med fält för klockslag och plats. Andra metoder är friare och låter informanterna själva bestämma vad som ska antecknas. Jag ville ge mina informanter stor frihet för att på så vis göra det möjligt för det oväntade att visa sig (44). Jag ville inte heller att det skulle kännas för svårt eller pretentiöst. Men för att inte få stora mängder irrelevant text instruerade jag informanterna att fokusera på tankar och händelser som rörde dem och deras ledar- eller assistanshund. Jag bad dem också att särskilt uppmärksamma när de upplevde problem som gick att koppla till att de var ledar- eller assistanshundförare.

En del av dem mejlade mig sina anteckningar varje eller varannan dag. Andra skickade ett större sjok en gång i veckan eller varannan vecka. Jag läste ofta dagboksanteckningarna samma dag de skickades och om det var något jag inte förstod bad jag om ett förtydligande. Det kunde också hända att jag bad informanterna att utveckla sådant jag funnit särskilt intressant.

Flera av informanterna påpekade att coronarestriktionerna påverkade deras liv i stor utsträckning. Det ledde till att någon fick arbeta hemifrån och andra undvek aktiviteter som de annars hade deltagit i. Jag insåg att många av dem nog skulle utsättas för färre problemsituationer en vanligt

och det var också något de själva påpekade. Lösningen blev att jag även bad dem dra sig till minnes och skriva ner sådant de varit med om tidigare. Det ledde till exempel till att en informant berättade om ett arbete han hade sökt, men som han nästan gick miste om för att arbetsgivaren inte tillät ledarhund. Å ena sidan försvann något av dagboksmetodens dokumentära styrka, å andra sidan fick jag tillgång till värdefulla exempel på problem som informanterna hade upplevt. I slutändan tyckte jag att det till och med kändes som ett mer naturligt sätt att skriva dagbok på – att blanda det dagsaktuella med minnen man associerar till.

3.5 Gruppintervjuer

Catherine Marshall och Gretchen Grossman skriver att gruppintervjuer gör det möjligt att nå många informanter (48). Det passade mig bra då jag gärna ville intervjua fler än vad som gjorts i Tidigare forskning. Eftersom ämnet för min uppsats skulle kunna vara känsligt för en del, ville jag undvika den vanliga intervjusituationen där forskaren ställer sina frågor till informanten, ofta i enrum. Jag föreställde mig att om en informant inte ville svara på vissa frågor, skulle det vara lättare för hen att "gömma" sig bland de övriga i gruppen. På så sätt skulle ingen känna sig pressad att svara. Men här råder det delade meningar om hur det fungerar. Steinar Kvale och Svend Brinkmann hävdar att om ämnet är känsligt underlättar samspelet i en grupp för informanterna att uttrycka åsikter som de annars skulle hålla inne med (49, s.166). Jan Trost hävdar å sin sida att metoden gör att informanterna lätt instämmer i åsikter som passar i situationen. Metoden är enligt honom känslig för olika gruppnormer och bör undvikas om det handlar om att samla in åsikter. Däremot anser han att gruppintervjuer kan fungera om det gäller att få informanterna att berätta om sina erfarenheter (50, s.46). Just informanternas erfarenheter var det jag främst var ute efter, även om mina frågor ibland fick ta omvägen via deras åsikter. Jag började till exempel varje gruppintervju med att be informanterna betygsätta Sverige utifrån hur de tyckte att det fungerade att ha ledar- eller assistanshund. De kunde välja på betygen mycket bra, bra, dåligt och mycket dåligt. Jag undvek ett neutralt mittenalternativ med flit. Det visade sig vara ett effektivt sätt att få gruppen att börja prata. Jag la ingen vikt vid vilka betyg informanterna satte, däremot följde jag upp med frågor där jag bad dem ge exempel på vad de varit med om som fått dem att betygsätta si eller så.

Jag genomförde sex gruppintervjuer under hösten 2020. I dessa deltog sammanlagt 25 informanter. Två grupper intervjuades per telefon, en grupp intervjuades i Göteborg, en annan i Malmö och två gruppintervjuer ägde rum i Stockholm (51, 52, 53, 54, 55, 56). En av de grupper som träffades i Stockholm bestod av informanter som rest dit från andra platser i Mellansverige. Att det blev två gruppintervjuer via telefon berodde dels på covid 19-pandemin, dels bodde vissa för långt från de tre storstäderna. Gruppintervjuerna spelades in och tog i genomsnitt en timme och nio minuter.

Vilket är det bästa antalet deltagare i en gruppintervju? Den frågan svarar forskarna olika på. Vissa anser att sex till tio är det ultimata antalet (49, s.166), medan andra tycker att det ska vara fem i gruppen (50, s.45). David L Morgan och Alice U. Scannell å sin sida, hävdar att mindre grupper är det bästa om ämnet är kontroversiellt och informanterna väldigt engagerade (57, s.128). Att det negativa bemötandet är ett kontroversiellt ämne är något jag blivit varse, och jag var rätt säker på att informanterna skulle vara mycket engagerade. Därför strävade jag efter att ha relativt få i varje grupp. Att jag är blind och att de flesta av informanterna också skulle vara det, bidrog till valet av gruppstorlek. I en för stor grupp med mestadels blinda informanter befara jag att en tystlåten person lätt skulle glömmas bort.

I två av grupperna deltog tre informanter, i två av grupperna var de fyra stycken, i en av grupperna deltog fem informanter och i den största gruppen var de sex stycken. En av grupperna bestod av enbart ledarhundsförare, i två av grupperna deltog enbart assistanshundförare och i tre av grupperna var det blandat. Sammansättningen var inget jag styrde. Den uppstod utifrån när informanterna hade möjlighet att delta.

De fysiska gruppintervjuerna ägde rum i lokaler som tillhör Synskadades Riksförbunds lokalföreningar i de tre storstäderna. Jag valde dessa mötesplatser eftersom jag kunde utgå ifrån att många av informanterna skulle hitta dit. Jag visste också att tillgängligheten för rörelsehindrade skulle vara god.

Karen O'Reilly ger exempel på olika roller som forskaren kan ha vid en gruppintervju: Hen kan vara passiv, delta i samtalet som de andra i gruppen eller styra samtalet (58, s.79f). Och en av metodens svagheter, enligt Marshall och Grossman, är att en av informanterna i gruppen kan komma att dominera samtalet (48, s.155). Just det hände vid ett tillfälle, men det var inte svårt att hantera. Den gången fick jag vara mer aktiv för

att den dominanta personen inte skulle ta över. Men i de andra gruppintervjuerna intog jag en tillbakadragen roll. I mitt huvud hade jag en lista på ämnesområden, och när det blev tyst eller när jag tyckte att ett ämnesområde var uttömt, ställde jag en fråga om nästa. Då och då fick jag sticka in en uppföljande fråga i stil med: Hurdå? Hur menar du? Men för det mesta skötte gruppen intervjuandet åt mig. Informanterna ställde inte sällan frågor till varandra och när något var otydligt var det ofta någon som bad om ett klargörande.

Kunde det att jag är ledarhundsförare göra att jag underlät att ställa vissa frågor? Eller lät informanterna bli att berätta "självklarheter" för mig, eftersom de visste att jag redan var insatt? Kanske. Men att jag hade ett inifrånperspektiv kan också ha lett till att informanterna tog upp saker som de visste att jag skulle ha förståelse för, och jag kunde också ställa initierade frågor. Oavsett för- eller nackdelar med att dela erfarenheter med de man intervjuar, kompletterades gruppintervjuerna av dagboksmetoden, där jag hoppades att oväntade saker skulle dyka upp.

3.6 Reflekterande tematisk analys

För att analysera det insamlade materialet har jag använt reflekterande tematisk analys (RTA). Metoden presenterades 2006 av Virginia Braun och Victoria Clarke (59) RTA har använts av många sedan dess, men inte alltid helt korrekt, enligt Braun och Clarke. De har i flera böcker utvecklat metoden och för att understryka det reflekterande elementet bytte de namn på den från tematisk analys till reflekterande tematisk analys (60). För att förstå RTA bättre har jag även studerat David Byrne, då han på ett konkret sätt visar hur metoden kan tillämpas (61).

De sex stegen i RTA är: **1: Bli förtrogen med materialet:** Hit räknas transkribering, om sådan behövs. Forskaren fördjupar sig i materialet genom att aktivt läsa det upprepade gånger. Hen letar efter mönster och betydelser. Läsningen påverkas av om forskaren är teori- eller datadriven, om hen letar efter latent eller semantiska teman. En rekommendation är att ta anteckningar och eller märka ut idéer för kodning som man kan återkomma till i senare stadier av analysen. **2: Skapa initiala koder:** Koderna ska identifiera egenskaper hos materialet som verkar intressant för analysen. Koderna skiljer sig från teman, bland annat genom att teman oftast är bredare. Man bör koda för så många teman/mönster som möjligt. Efter att ha kodat hela materialet ska forskaren samla ihop de beståndsdelar som märkts med respektive kod. **3: Söka efter teman:** forskaren organiserar koderna i potentiella teman.

Hen prövar olika kombinationer av koder genom att till exempel använda tabeller och *mind maps*. Hen börjar också tänka på olika nivåer av teman, till exempel huvudteman och underteman. **4: Granska teman:** Forskaren undersöker om det finns underlag så det räcker till varje tema, eller om ett tema har för varierande innehåll för att utgöra ett unikt tema. Två teman kan behöva slås ihop, medan andra teman kan behöva delas. Forskaren läser igenom materialet igen och överväger giltigheten hos dessa teman i förhållande till ursprungsmaterialet. **5: Definiera och namnge teman:** Forskaren identifierar vad kärnan i varje tema handlar om. Det är viktigt att ett tema inte är för mångfacetterat. För att undvika det ska hen återvända till de sammanställda beståndsdelarna för varje tema och organisera dem till sammanhängande berättelser. Det är avgörande att inte enbart parafrasera innehållet i beståndsdelarna, utan identifiera vad som är av intresse och varför. För varje tema ska en detaljerad analys genomföras och skrivas. **6: Rapportproduktionen:** Forskaren berättar om sina data på ett sätt som övertygar läsaren om analysens giltighet. Den analytiska berättelsen måste gå längre än att beskriva data och argumentera i förhållande till forskningsfrågan.

Enligt Byrne ska forskaren göra klart för sig själv och andra om analysen är induktiv, deduktiv eller var på spannet man befinner sig. Å ena sidan läste jag materialet på ett öppet sätt och ansträngde mig för att upptäcka sådant som var obekant sedan tidigare. Å andra sidan har jag, som har ledarhund, en förförståelse som kanske påverkade analysen. Dessutom hade jag mina frågeställningar och teoretiska ramverk att förhålla mig till. Jag kom mot bakgrund av det fram till att mitt arbetssätt bäst kan beskrivas som abduktivt (58, s.107). Det var semantiska teman har letade efter.

3.7 Material och kvantitativ metod

Den ena totalundersökningen kom att omfatta Sveriges 268 ledarhundsförare. De finns, som tidigare beskrivits i ett register hos Ledarhundsverksamheten vid Synskadades Riksförbund. Den andra totalundersökningen vände sig till de 274 assistanshundförare som har assistanshund nu och som har certifierats genom föreningarna Svenska service- och signalhundsförbundet och Svenska Brukshundklubben.

Ledarhundsverksamheten gick med på att lämna ut ledarhundsförarnas namn, ålder, könstillhörighet och telefonnummer, till marknadsundersökningsföretaget Norstat. Norstat skulle stå för rundringningen och leverera resultatet till mig i aidentifierad form.

Assistanshundföreningarna gick inte med på ett liknande upplägg. Istället fick jag annonsera i deras kanaler om att jag sökte informanter till en telefonenkät. Jag efterlyste även assistanshundförare i en rad facebookgrupper och mejlade dressörer och instruktörer. Till slut hade 50 personer hört av sig. Bland dessa var en handfull föräldrar till hundförare under 18 år. De 50 personernas Namn och telefonnummer gav jag till Norstat, och vi kom överens om att jag skulle få tillbaka resultatet i aidentifierad form.

Att jag ville göra en telefonenkät berodde på att jag av egen erfarenhet vet hur olämpligt det är att be blinda människor att fylla i en enkät på papper. Jag bedömde att en telefonenkät skulle vara det som passade ledarhundsförarna bäst. Jag gissade att det även skulle fungera bra för assistanshundförarna, plus att jag inte ville blanda metoder (62). En webbenkät hade nog fungerat i viss utsträckning, men många med synnedsättning eller blindhet, inte minst de äldre, har svårt att använda datorer och internet (63, s.24).

3.8 Totalundersökningar

När man gör en totalundersökning gör man inget urval. Man väljer alltså inte ut 50, eller 1000 personer som får representera hela populationen. Den mängd metoder som finns för att göra strategiska urval, slumpmässiga urval och så vidare, för att få ett representativt urval, behöver med andra ord inte användas. Därmed finns inte heller risk för den typ av mätfel som sådana urvalsmetoder kan leda till (64). Enligt Karin Dahmström kan det vara motiverat att göra en totalundersökning om populationen är liten (65, s.76). Som exempel ger hon en liten arbetsplats där en urvalsundersökning skulle kunna leda till att bara personer ur en viss personalgrupp, bara kvinnor eller bara män, kom med i urvalet. Peter Esaiasson förklarar poängen med en totalundersökning: *"Den optimala lösningen på problemet med att generalisera sina resultat är förstås att inkludera samtliga relevanta analysenheter i sin undersökning"* (66, s.171).

3.9 Telefonenkäten

Frågorna i telefonenkäten skapade jag av de relevanta teman som gruppintervjuerna och dagböckerna gav upphov till. Jag testade frågorna på ett dussin ledarhundsförare och fick värdefulla synpunkter på innehåll och utformning. För att veta att telefonenkäten inte blivit för omfattande, kontrollerade jag att det inte tog längre än tio minuter att svara på den. Enligt Peter Esaiasson bör en telefonintervju inte pågå mer än 10 till 15

minuter (66). Därefter lämnade jag enkätfrågorna till Norstat som skapade ett elektroniskt formulär. Jag prövade att fylla i det, som om jag vore en av Norstats anställda uppringare, och det fungerade tillfredställande. Mellan den tionde augusti och den första september 2022 ringde Norstat ledarhundsförarna. Till assistanshundförarna ringde de mellan den 29:e augusti och den tionde september 2022.

3.10 Enkätfrågornas utformning

Innan uppringaren från Norstat började ställa frågor, läste hen upp en variant av det missivbrev som tidigare mejlats till hundförarna. De uppringda fick också förtydligat för sig att frågorna gällde all den tid de haft ledar- eller assistanshund och enbart händelser i Sverige.

Telefonenkäten stämde i stort sett in på Peter Esaiassons definition av en survey- eller frågeundersökning (66, s.236f). Den bestod av cirka 15 standardiserade frågor och var inte något som kan liknas vid ett samtal.

Vid varenda fråga var det möjligt att välja alternativet *avstår från att svara*. Jag ville på det sättet ge informanterna chans att slippa svara på frågor de kunde uppleva som obehagliga (65, s.169).

Alla frågor utom en, var faktafrågor/sakfrågor. Jag frågade inte om informanternas åsikter, attityder, hypotetiska frågor, rangordningsfrågor eller kunskapsfrågor, Istället frågade jag om de hade varit med om det ena eller det andra, på vilken plats och i så fall hur ofta. Eftersom svaren byggde på informanternas minne, är det på sin plats att referera till Göran Ejlertsson som varnar för minnesfel (67, s.66). Enligt honom blir det som händer *ofta* underrapporterat och det som händer *sällan* överrapporterat. Å andra sidan anser han att alla frågetyper har sina felkällor.

En av frågorna skilde sig från de övriga, både till form och innehåll. Det var fråga två, som kan kallas för en attitydfråga. Den utformades så att informanterna fick ta ställning till ett påstående genom att välja bland de fem svarsalternativen: instämmer helt, instämmer delvis, varken instämmer eller tar avstånd, instämmer något, instämmer inte alls. Peter Esaiasson avråder från att använda den här typen av frågor, som han kallar för samtycksfrågor (66, s.252). Enligt honom har framförallt människor med kortare utbildning en tendens att instämma i påståenden och inte välja de avståndstagande alternativen. Han skriver att de som forskar om olika frågetyper är eniga i att samtycksfrågor bör undvikas. Men alla håller inte med honom (50, 65, 67).

Att alla frågor utom fråga två var faktafrågor, berodde på att jag främst ville veta vad ledar- och assistanshundförare har varit med om. Men med tanke på hur mycket i det kvalitativa materialet som handlade om hundförarnas oro, , ville jag ha åtminstone en fråga om det. Jag tyckte att en fråga med den här konstruktionen passade tidigt i enkäten, då svarsalternativen skulle visa informanterna att de inte var styrda i en viss riktning.

De allra flesta frågorna var slutna med fasta svarsalternativ. Det berodde på att mängden data riskerade att bli stor och ohanterlig om jag hade haft fler öppna frågor (50, 66). Men för att inte missa något väsentligt, försåg jag ett par av frågorna med svarsalternativet *något annat* (65, 67).

Jag följde rådet att ställa allmänna frågor i början och mer precisa frågor allteftersom (66). Många rekommenderar också att man ställer de känsliga frågorna mot slutet (65). Men vilka av frågorna i formuläret stack ut som särskilt känsliga (62)? Min uppfattning var att ämnet som sådant av vissa kunde uppfattas som känsligt. Att bli utsatt för negativ särbehandling verkade kunna väcka känslor av skam, vrede och sorg. Men för att skapa någon form av logik i frågebatteriet, handlade de första frågorna om skäl till osäkerhet, utestängning, och om att avstå från aktiviteter, medan frågor om hat, hot och våld ställdes mot slutet.

Den sista frågan handlade om huruvida informanten hade någon kommentar till telefonenkäten eller förslag på något jag borde ha frågat. Enligt Jan Trost kallas den typen av fråga av vissa för avslutningsfloskel (50). Men för honom är det inte någon floskel, och för min del såg jag det som ett sätt att få återkoppling och möjlighet att utvecklas.

3.11 Etiska överväganden

Rättesnöret för mitt uppsatsskrivande har varit de forskningsetiska principerna för samhällsvetenskap. De behandlas bland annat i två skrifter från Vetenskapsrådet (68, 69). I korthet innebär de att forskaren ska informera tänkbara deltagare om syftet med studien, hur den ska gå till och hur man kan ta del av resultaten. Det ska också framgå att deltagandet är frivilligt och att ingen i efterhand ska kunna identifiera vem som varit med i studien. Det ska vara fritt fram för den som vill avbryta sitt deltagande att göra det och känsligt material ska förvaras på ett säkert sätt. Det kan till exempel ske med hjälp av lösenordsskydd.

De forskningsetiska principerna var något jag beskrev i den text jag använde för att efterlysa informanter till dagboksskrivandet och

gruppintervjuerna. Likaså uppmärksammade jag forskningsetiken i mejlväxlingen med de 37 informanter som slutligen kom att delta i den kvalitativa delen. Och i början av varje gruppintervju meddelade jag återigen samma information.

Vad gäller telefonenkäten stod det om forskningsetiken i det missivbrev som Synskadades Riksförbund vidarebefordrade till landets ledarhundsförare. Och jag mejlade samma missivbrev till det 50-tal assistanshundförare som hade kontaktat mig. En variant av missivbrevet lästes upp av Norstat, innan frågebatteriet i telefonenkäten påbörjades.

När jag har återgett vad som togs upp i gruppintervjuerna och dagböckerna har jag då och då ändrat på uppgifter för att värna om informanternas anonymitet. Att jag skulle göra så var något jag muntligen och skriftligen berättade för dem. Det kan till exempel handla om att jag inte har skrivit ut namnen på vare sig informanterna eller deras hundar, inte heller namnet på platserna där de bor eller namnet på det ställe eller den verksamhet där de upplevt problem. För att skydda informanterna ytterligare har jag ibland ändrat på deras kön och eller på hundens kön. I de fall jag har citerat vad informanterna sa i telefonenkäten, har jag gått tillväga på samma sätt.

Ett par av informanterna ville att jag skulle skriva ut vilken ras det var på deras assistanshund, eftersom de ibland möter fördomen att en assistanshund måste vara i samma storlek som en labrador eller storpudel. Om jag skulle förtiga vilka hundraser som kan användas som assistanshundar, menade de att jag skulle bidra till osynliggörandet. Jag gick med på att skriva ut hundraserna av respekt för deras önskemål, men också för att jag tror att antalet ekipage som certifierats, är tillräckligt stort för att inte enskilda hundförare ska gå att identifiera.

Tillgänglighet

Uppsatsen skrevs med referenssystemet Vancouver, vilket inte är brukligt inom samhällsvetenskapen. I Vancouversystemet skrivs referenser som siffror i den löpande texten. I och med det tar de inte så mycket plats som i många andra referenssystem, där författarnamn och årtal skrivs i brödtexten (70). På så vis hoppas jag att uppsatsen blir lättare att ta till sig för den som läser med fingrarna och eller öronen. Ytterst få ledarhundsförare läser på något annat sätt, och att inte ta hänsyn till det hade varit oetiskt. Vancouversystemet kräver inte

sidhänvisningar annat än vid citat, men jag har ändå sidhänvisat vid en majoritet av referenserna.

Eftersom 25% av befolkningen har svårt att läsa dagstidningstext och 42% är icke goda läsare, placerades en lättläst sammanfattning sist i uppsatsen (71, s.10). Typsnittet Arial, teckenstorleken 14 och 1,25 i radavstånd, är vad Synskadades Riksförbund rekommenderar.

4 Resultat och analys

4.1 Resultat och analys av gruppintervjuer och dagboksanteckningar

Här följer de relevanta teman som De transkriberade gruppintervjuerna och dagboksanteckningarna gav upphov till.

Oro och osäkerhet

Ett återkommande tema är den osäkerhet som informanterna känner. De oroar sig för att bli avvisade från olika ställen och för att bli otrevligt bemötta på andra sätt. Informant 32 skriver den 19 april 2020 i sin dagbok:

”Tankar som jag ofta har: Ska jag ta med honom in i matbutiken eller tar det så kort tid att han kan vänta i bilen. Orkar jag med att höra när någon skriker högt så att alla hör ”Man får inte ha hundar i butiken”, orkar jag förklara att det är en assistanshund (...) Tänker Varför måste vissa skrika så att det hörs och sedan när man förklarat så kan de inte be om ursäkt för att de skrikit så att alla vänt sig om och tittat på en. Undrar ibland om man ska stanna hemma från vissa event och restauranger för att det blir så krångligt”.

Så här diskuterar tre informanter i en gruppintervju:

Informant 3: Och då tänker jag just på den här osäkerheten, att även om, för jag upplever ofta att jag blir insläppt och så där, men även om det ofta är så, så har jag ju den här osäkerheten.

Informant 2: Man vet ju aldrig.

Informant 3: Nej.

Informant 1: Precis.

Informant 3: Och liksom, och jag tänker att så ska det inte behöva vara, det där hjärtat i halsgropen ska man inte behöva ha om nån säger du ska vi gå på det här nya cafét.

Informant 2: Och för mig blir det ju att jag chansar ju inte så ofta.

Informant 1: Nej, det gör inte jag heller. Jag tycker det som du beskrev, det här med osäkerheten (53).

Särlösningar och specialarrangemang

Separerad

Eftersom många av informanterna inte tillåts använda sin ledar- eller assistanshund överallt, uppstår frågan, var ska den parkeras? Var ska hunden vänta medan hundföraren gymmar, handlar, arbetar eller går på bio? Här följer ett exempel på hur ekipaget separeras.

Informant 2: På teatern har jag varit flera gånger, där det har varit svårt, de säger att de tar emot ledarhundar men då får de ligga i garderoben.

Informant 1: Men där har man väl ingen nytta av den?

Informant 2: Nej, nej, det har man inte men det är för att man ska kunna ha med sig den dit och inte ha den hemma. Så det är ju ändå nånting, men det är lite meckigt för då vill det ju till, då måste man ändå prata med garderobspersonalen och se till att den garderoben är öppen just den kvällen (53).

Ett par av problemen med att inte ha sin ledar- eller assistanshund invid sig blir belysta i ett mejl från Informant 31 den fjärde maj 2020: *”Det känns inte ett skitbra att lämna honom utan uppsikt av flera anledningar. Det ena är att man inte har koll på folk som vill hälsa (...) det andra är att det är ett stort värde man sätter utan att ha koll. En bil låser man ju”.*

Så här berättar Informant 8 om hur han gör på gymmet:

Informant 8: Som i (namn på förort) till exempel där måste man ju lägga ifrån sig hunden i deras personalrum. (...) Jag kan väl tycka att det är sådär-lösning men det är ju i alla fall ett sätt att få ha med sig hunden dit liksom. Så att man kan ta sig dit och därifrån.

Finn Hellman: Hur skulle du vilja att det var om det var perfekt?

Informant 8: Att hunden får vara med, alltså får vara enda med in liksom. Att man lägger hunden bredvid där man är. (...). dels för att man kanske faktiskt har nytta av hunden enda in och sen att man vill ha lite koll. Vad händer med hunden när jag inte är här nu då (56)?

Föranmald

Flera av informanterna berättar att det finns ställen som visserligen släpper in ledar- och assistanshundekipage, men det förutsätter att man föranmäler sig. Bland annat berättar Informant 24 att biblioteket vill att han ringer och varskor dem (51).

Kvoterad

Informant 20 har flera gånger varit med om problem när han ska flyga. Det har hänvisats till någon form av kvot. Han är inte säker på vad det handlar om, men det skulle kunna ha att göra med antal hundar per plan (52). En annan slags kvot beskriver informant 21 att hon stött på i samband med besök i en galleria:

Informant 21: Alltså det här är en jättestor sån här galleria då med massor av butiker, det är Coop, Maxi, Sport-shoppen och ja, det är väl 150 butiker nånting då. Och så är det en sån där gata i där, men där får det bara vara lov att vara en ledarhund inne åt gången. Och då frågade jag han chefen där hur i all sin dar ska jag bära mig åt när jag kommer dit, ska jag ställa mig i dörrn och skrika och fråga om det finns nån mer ledarhund i närheten så jag vet om jag kan gå in eller inte? Det är liksom en regel som är helt ogenomförbar!

Finn Hellman: Vad fick du för svar då?

Informant 21: Ja, nej, det får bara var en, såna är reglerna (52).

Placerad

Flera informanter beskriver hur det ofta blir diskussion om var de ska sitta med sin ledar- eller assistanshund. Informant 12 berättar om en restaurang som hon ofta lunchade på innan hon blev ledarhundsförare. Då kunde hon sätta sig varsomhelst. Men efter att hon fick ledarhund är hon enbart välkommen att sitta i bardelen, inte i matsalen (56). Informant 4 berättar om ett tåg hon ofta reste med. Tåget hade en djurtillåten vagn där tågbolaget ville att hon skulle vara med sin assistanshund. Men den vagnen var inte tillgänglig för henne som använder rullstol (55).

Kollektivtrafiken

Informanterna ger exempel på platser där det är svårt att vistas med ledar- eller assistanshund. Kollektivtrafiken framstår som en av de mest krävande miljöerna. Det handlar ofta om att passagerare eller anställda talar om för informanten att hen ska flytta sig någon annan stans, till

exempel längst bak i bussen eller till en djurtillåten tågsvagn. När informanten har upplyst om vad som står på trafikbolagets hemsida, att man får sitta varsomhelst med sin ledar- eller assistanshund, har det hänt att anställda och eller passagerare trots det fortsatt kräva att ekipaget ska flytta sig. Det ges också exempel på passagerare som krävt att informanten ska lämna bussen. I trängseln försöker informanterna skydda sina hundar från att bli trampade på, men det är inte alla som visar hänsyn. Informant 1 berättar:

”Jag har också blivit utskälld på spårvagnen av en äldre dam som blev jätteupprörd för att jag hade hunden framme. Och det tror jag var kulturella skäl. Hon tyckte hundar var äckliga eller orena. och hon blängde och hon var så arg hela resan ”(53).

Hat, hot och våld

Flera informanter beskriver situationer där de hotats eller fått hatiska kommentarer. Det har också hänt att fysiskt våld riktats mot hundföraren eller hunden. Informant 30 skriver i sin dagbok den 24:e juni 2020 om vad som hände vid ett restaurangbesök:

”Då vid ingången kom en ”hårding” i femtioårsåldern fram. Korthugget på bred göteborgska så sa han att han hade haft en tysk schäfer och att han stukade den hunden genom att ta handen hårt om nosen. Och så gjorde han på (namn på ledarhunden)”!

I en gruppintervju berättar Informant 7 vad som hände när hon handlade i en livsmedelsbutik:

”Först börja han ifrågasätta att jag hade med (assistanshunden) in i butiken när vi skulle betala. Så tyckte jag att jag ska bara betala så går vi. Vi har ju fått tillåtelse att vara där. Har du frågat? Fråga chefen? Du kanske kan ringa chefen? Jag behöver fan inte ringa nån jävla chef. Är du helt jävla dum i huvet eller, fattar du trögt, du får fan inte vara här, är du helt jävla körd? bara, höll han på och gorma. Så när vi går ut så ställde jag mig utanför och tar av (assistanshunden) täcket, då kommer han ut och sliter tag i tröjan och jackan, så här bakifrån och bara sliter upp mig, och så håller han kvar och bara fortsätter vråla in i örat, bara skriker hur dum jag är och hur körd jag är och fan inte klok och allt” (55).

Väktarna

Informanterna beskriver hur de ifrågasätts i olika situationer och av olika personer. Men när det gäller yrkesgrupper intar väktare en särställning: Här följer ett replikskifte från en gruppintervju:

Informant 10: För några veckor sen var jag på ett köpcenter och då var jag ju där med ledsagare, så att när vi var på väg ut, då kom det en väktare eller nån vakt som sa att du får inte ha nån hund här. Och när vi sa att det var en ledarhund så ja okej, lite så, var han väl lite resignerad. Och då var ju selen på, det syns ju jättetydligt att det här är en tjänstehund.

Informant 8: Ja gud jag, det hade ju jag också på min hund när de höll på sådär (56).

Stoppad

I materialet finns gott om exempel på när informanterna har stoppats helt och hållet från att delta i olika verksamheter. Det kan ske när man besöker caféer, gym eller paketutlämningsställen. Men det kan också handla om att man inte tillåts boka hotellrum eller att man nekas arbete med hänvisning till sin ledar- eller assistanshund. Informant 37 skriver den nionde april 2020:

”För en tid sedan var jag och (assistanshunden) på (snabbmatsrestaurang i (mellanstor stad). Dom skrek åt mig: ut! ut! Vände och gick. Åkte då till (mindre stad) och samma visa där”.

Informant 35 skriver den 14 april 2020:

”Jag hade i nästan åtta års tid gått på (gymkedja) på både gym och simmat i bassäng. Plötsligt en dag när jag kom dit sa dom att jag inte längre kunde få ha med mig min ledarhund. Det blev en lång tid med samtal och möten för att försöka få dem att ändra sig. Men det lyckades inte”.

Följande replikskifte är från en gruppintervju:

Informant 8: Ett annat problem som jag tycker är jättestort, i alla fall här i Stockholm, det är om man vill åka taxi, färdtjänsttaxi. Det går nästan inte. Alltså det är så svårt och få, det är så många taxichaufförer som vägrar köra hund.

Informant 12: Alltså jag håller verkligen med, det är jättesvårt (56).

I en annan gruppintervju berättar Informant 7: *"Alltså jag har varit, jag jobbade på ett ställe förut där fick hunden absolut inte utan skulle jag ha assistanshund då kunde jag byta jobb"*(55).

Informant 3 berättar hur svårt det var att hyra i andrahand i en av storstäderna:

"Jag blev förvånad över att det var så många som, jaha, använder du ledarhund, nej, men det är inga husdjur tillåtet här. Och det hjälpte inte att jag sa att det är en ledarhund det är liksom inte en för skoj skullhund. Nej, men det hjälps inte. Och det vart jag ändå förvånad över. Att det var tvärstopp på så många ställen"(53).

Skälen till att särbehandla

Det är inte alltid tydligt varför ledar- och assistanshundekipage särbehandlas negativt. Informant 15 säger att det bero på att folk tycker att ledarhunden fäller hår och smutsar ner. Informant 19 med flera berättar att det kan ha att göra med hundrädsla, Men det skäl som informanterna nämner oftast är hundallergi. Informant 23 säger till exempel: *"(...) i de flesta fall när någon av oss blir stoppade så skyller man på allergi. Allergi är en sån sak som, det liksom köper de flesta, man kan inte gå in var som helst och vara med på biblioteket eller på sjukvården för det finns allergiska människor, och det har ju vi en viss förståelse för, så det är ju inte det det är frågan om, att det inte finns allergiska människor, men frågan är, om vi inte kan samarbeta runt det"*(51)

Flera informanter säger att hundallergi även kan fungera som svepskäl: Informant 24 berättar: *"(...) de skyller på allergin och på hundrädda människor för att de egentligen kanske inte själva tycker om hundar. Det handlar kanske inte alltid om att de faktiskt har vetskap om vad köpcentret tycker om hundar. (...) De vet inte det men själva gillar de inte och då får du inte komma in"*(51).

Flera informanter berättar att de tror att de särbehandlats på grund av kulturella eller religiösa skäl. Jag skriver "tror" eftersom det aldrig är någon som sagt det rakt ut till dem, utan något de själva misstänker. Följande citat får illustrera:

Informant 9: Hunden är oren.

Informant 11: Ja. Det är vad många säger.

Informant 9: Ja. det är ju så i den muslimska världen i hög grad med risk för att bli fördomsfull, eftersom jag har sett lite av det, att hundar betraktas som orena, (...).

Finn Hellman: Har du råkat ut för det att nån har sagt det?

Informant 9: Nej, jag tolkar det mellan raderna (56).

Att förstå genom att jämföra

Stort utrymme tar temat om varför informanterna tror att man blir negativt särbehandlad. Här försöker informanterna förstå det negativa bemötandet genom att jämföra. Bland annat jämför man hur det fungerar att ha ledar- och assistanshund i Sverige med hur det är i andra länder. En del informanter beskriver att de blir bemötta på olika sätt beroende på om de bor i små eller stora städer. Några jämför hur det var förr med hur det är nu. Man frågar sig om manliga och kvinnliga hundförare bemöts olika och om rasen och storleken på hunden spelar någon roll. Många av informanterna tror att man blir olika bemött beroende på om ens funktionsnedsättning är synlig eller inte.

Hanteringsstrategier

Ett annat omfattande tema är det om hur man förhåller sig till det negativa bemötandet. Informanterna ger exempel på en mängd hanteringsstrategier. Vissa tycker att det är så obehagligt att ifrågasättas i affärer, att de skyndar sig in och ut för att dra så lite uppmärksamhet till sig som möjligt. Andra går in på caféer och låtsas som det regnar. De menar att det blir svårare att avvisa de om de uppträder som att det är självklart att få komma in. Vissa ringer för att höra om de är välkomna, medan andra låter bli att fråga om lov. Att fråga, säger de, är att göra det enklare för ställen att säga nej.

Följande citat får illustrerar två olika hanteringsstrategier:

Informant 22: (...) om jag ska gå in i nån affär eller såhär, då kan jag just det, känna igen att jag går in så fort jag kan och gör det jag ska och sen går jag ut. (...) För att jag känner jag är beredd liksom att det kanske kommer nån och säger till mig och jag tycker att det är så himla obehagligt att bli påhoppad att jag ska gå ut därifrån. Så då blir det att man går in och skyndar sig att handla det jag ska och så ut igen. (...)

Informant 21: Jag gör nästan tvärtom, faktiskt. För att för mig gäller det framförallt då de matställen jag ska in på. (Ohörbart) dundrar in och så är det nån som närmar sig så brukar jag snabba mig och säga åh, vad bra,

har du nåt ställe där jag kan sitta med min ledarhund och käka lite lunch här. Ofta så blir de så perplexa så att jag har faktiskt bara blivit avvisad från restaurang två gånger och det har varit kinesrestaurang. (...)

Finn Hellman: Så man kan säga att du distraherar dem, du för in dem på det spåret, var ska du sitta inte om du ska sitta?

Informant 21: Precis. Att jag tar det som en självklarhet att jag ska få käka där (52).

Motståndsstrategier

Informanterna förhåller sig även olika om en negativ särbehandling väl har ägt rum. En del av dem agerar inte alls, andra kontaktar ansvariga för verksamheten och en del skriver om det i sociala medier. Vissa informanter har även kontaktat massmedia och diskrimineringsombudsmannen, även om det inte är vanligt.

Allmänna hundtrender påverkar

Flera informanter upplever att allmänna hundtrender i samhället påverkar dem. Om det till exempel blir fler kaféer och gallerior som accepterar sällskapshundar, kan det underlätta för ledar- och assistanshundförare. Men det gör också att det kan bli svårare att komma in på de ställen som inte tillåter sällskapshundar. Informanterna menar att förr var det så ovanligt med hund på kafé och i gallerior att undantaget för ledar- och assistanshund just framstod som ett undantag. Men nu när fler ställen tillåter sällskapshundar, blir gränsen flytande och kan drabba informanterna negativt.

Lämna hunden till hundvakt

Ett tema handlar om hur flera informanter då och då lämnar sin ledarhund till hundvakter. I dagböckerna resonerar de om varför de gör det och vad det kan innebära för ledarhunden. Så här skriver informant 28 den fjärde april 2020:

”Idag har (ledarhundens namn) haft en helt ledig dag tillsammans med en hundvakt. De har ägnat dagen till att gå långa rundor i skogen. Jag har själv varit på ärenden som jag inte tyckt att hunden har fyllt någon funktion. Jag anser att en ledarhund måste få ledigt då och då”.

4.2 Sammanfattning resultat och analys av gruppintervjuer och dagboksanteckningar

Citaten belyser informanternas utsatthet. De vet inte om de kommer att bli insläppta. Och om de blir det, kan de inte räkna med att få välja plats, även om fri sittning gäller för andra. Ett villkor för att släppas in kan vara att skiljas från sin ledarhund/assistanshund och lämna den i ett intilliggande rum eller på ett annat våningsplan. Utestängandet med hänvisning till ledar- eller assistanshund kan också ske när informanterna söker arbete eller bostad.

I kollektivtrafiken händer det att människor protesterar mot ekipagens närvaro. Och det räcker inte alltid med att hundförarna hänvisar till undantag på resebolagens hemsidor - både anställda och medpassagerare fortsätter ifrågasättandet. Dessa erfarenheter skapar oro hos informanterna. De känner sig osäkra och kan inte ta något för givet. En informant beskriver det som att ha hjärtat i halsgropen. Teorin om minoritetsstress passar väl in på informanternas tankar, känslor och erfarenheter. Vad de vittnar om utgör teorins kärna – minoritetsstress är resultatet av kronisk exponering för systematiskt förtryck. Framförallt är det vad Meyer kallar för de distala stressfaktorerna, externa händelser och förhållanden, som exemplifieras.

Informanterna visar prov på en mängd strategier för att hantera minoritetsstressen och orsakerna till den. I citaten ges bland annat exempel på att en del undviker att gå till nya ställen där de inte vet om man är välkommen med ledarhund/assistanshund. En informant skyndar sig att handla i butiker för att inte dra uppmärksamhet till sig och sin assistanshund. En annan informant gör tvärt om och uppträder som om det vore det mest självklara i världen att gå in på en restaurang med ledarhund. Hen ställer medvetet frågan var hen kan sitta och inte om hen får komma in. Flera av informanterna berättar att de lämnar sin ledar- eller assistanshund hemma ibland för att slippa bli negativt bemötta. Det finns även exempel på informanter som lämnar sin ledarhund till hundvakter för att hunden ska få "semester". Här kan man fundera på i vilken utsträckning hanteringsstrategier måste vara medvetna handlingar. Det skulle kunna vara så att talet om "semester" är en rationalisering, och ett sätt att slippa konfrontera minoritetsstressen och dess orsaker. Att erkänna ett undvikandebeteende kan för vissa kännas som ett nederlag och något skamligt. Ytterligare en företeelse som jag funderar på om man kan klassa som hanteringsstrategi är det som jag har kallat *att förstå genom att jämföra*. Informanterna ägnar stort

utrymme i gruppintervjuerna och i dagböckerna åt att jämföra hur det är i Sverige och i andra länder vad gäller bemötandet av assistans- och ledarhundsförare. Jämförandet gäller även hur det är för manliga respektive kvinnliga hundförare och om det skiljer något mellan storstad och landsbygd. Det här skulle kunna vara en form av hanteringsstrategi. Hundförarna bearbetar och vill förstå vad de har varit med om och varför, genom att jämföra sina erfarenheter med andras

Flera av informanterna har varit med om hot, hat och våld. Dessa handlingar kan ses som den yttersta formen av ableism. Men man kan också tänka sig att det handlar om förövarnas syn på hundens plats i samhället. Här kan djurgeografien bidra med en förståelse av hur människor i olika tider och kulturer sett på djurs funktion och status.

4.3 Resultat och analys av telefonenkäten

I augusti 2022 fanns det 268 ledarhundsförare i Sverige. Av dessa svarade 181 stycken på telefonenkäten. Det innebär en svarsfrekvens på 67,53 procent. I de två föreningarna Svenska service- och signalhundsförbundet och Svenska Brukshundklubben, fanns det i augusti 2022 sammanlagt 274 assistanshundförare. Av dessa svarade 28 stycken på telefonenkäten. Det innebär en svarsfrekvens på cirka 10%. Man bör inte jämföra hur assistanshundförarna och ledarhundsförarna svarade, annat än med vetskapen om gruppernas olika storlek och svarsfrekvenser. Nedan redovisas de flesta frågorna och svaren från telefonenkäten. De utelämnade frågorna rörde bland annat bostadsort och könstillhörighet.

1 Det kan finnas flera skäl till att människor känner osäkerhet inför ledarhundsekipage/assistanshundekipage. Om du har hört några skäl till osäkerhet, vilka två saker har du hört oftast?

Hundallergi:

Ledarhundsförare: 106 stycken, 59% av de svarande, 40% av det totala antalet.

Assistanshundförare: 27 stycken, 96% av de svarande, 11% av det totala antalet

Hundrädsla:

Ledarhundsförare: 87 stycken, 48% av de svarande, 32% av det totala antalet

Assistanshundförare: 10 stycken, 36% av de svarande, 4% av det totala antalet

Okunskap om vad en ledarhund/assistanshund är och hur ett ekipage ska bemötas:

Ledarhundsförare: 32 stycken, 18% av de svarande, 12% av det totala antalet

Osäkerhet på om hundförbud även gäller ledarhund/assistanshund:

Ledarhundsförare: 16 stycken, 9% av de svarande, 6% av det totala antalet

Assistanshundförare: 2 stycken, 7% av de svarande, 1% av det totala antalet

Hygien:

Ledarhundsförare: 11 stycken, 6% av de svarande, 4% av det totala antalet.

Assistanshundförare: 7 stycken, 25% av de svarande, 3% av det totala antalet

Värt att notera är att det som borde bekymra restaurangägare och affärsinnehavare mest, att ledar- och assistanshundar skulle smutsa ner, eller att man skulle bryta mot någon lag eller förordning genom att släppa in dem, inte är det som toppar listan på de skäl till osäkerhet som de svarande uppger som vanligast. Istället är det kända eller förmodade egenskaper hos gäster och anställda man framhåller. Det försätter assistans- och ledarhundsförare i en ofördelaktig argumentationsposition. Hur kan man ifrågasätta att någon i personalen är hundallergisk eller hundrädd, utan att höja konfliktnivån? Och hur argumenterar man emot påståendet som enligt informant 17 ofta används för att rättfärdiga ett avvisande: "Det kan komma en allergiker" (54). Här bör man påminna om det som informant 2 påpekade och som även nämns i tidigare forskning, att hundförarna upplever att hundallergi ibland används som ett svepskäl (53). Det är inte svårt att föreställa sig att diskussioner om legitima eller illegitima skäl till osäkerhet, bidrar till minoritetsstressen hos hundförarna.

2 Hur mycket eller lite instämmer du i följande påståenden?

När jag besöker ett nytt ställe med min ledarhund/assistanshund är jag alltid säker på att bli insläppt.

Instämmer helt:

Ledarhundsförare: 12 stycken, 7% av de svarande, 4% av det totala antalet

Assistanshundförare: 1 stycken, 4% av de svarande, 0,4% av det totala antalet

Instämmer delvis:

Ledarhundsförare: 85 stycken, 47% av de svarande, 32% av det totala antalet

Assistanshundförare: 4 stycken, 14% av de svarande, 2% av det totala antalet

Varken instämmer eller tar avstånd:

Ledarhundsförare: 7 stycken, 4% av de svarande, 3% av det totala antalet

Assistanshundförare: 1 stycken, 4% av de svarande, 0,4% av det totala antalet

Instämmer något:

Ledarhundsförare: 31 stycken, 17% av de svarande, 12% av det totala antalet

Assistanshundförare: 4 stycken, 14% av de svarande, 0,4% av det totala antalet

Instämmer inte alls:

Ledarhundsförare: 45 stycken, 25% av de svarande, 17% av det totala antalet

Assistanshundförare: 18 stycken, 64% av de svarande, 7% av det totala antalet

Ser man det från den mörka sidan instämmer enbart 29% av ledarhundsförarna något, eller inte alls i påståendet. Vill man se det från den ljusa sidan kan man konstatera att 36% av ledarhundsförarna instämmer helt eller delvis i påståendet: *när jag besöker ett nytt ställe med min ledarhund/assistanshund är jag alltid säker på att bli insläppt.* Gruppen av assistanshundsförare som har svarat på enkäten är för liten för att det ska gå att jämföra med ledarhundsförarna totalt sett. Men av de som har svarat är tendensen tydlig: 78% instämmer enbart något eller

inte alls i påståendet. *Fråga 2* är sprungen ur vad informanterna i det kvalitativa materialet berättade om oron för att inte bli insläppta. De hanteringsstrategier som beskrivits tidigare, undvikande, förberedelser och så vidare, kan också ses som en konsekvens av svaren på frågan. Hade hundförarna varit helt säkra på att bli insläppta jämnt och överallt, hade hanteringsstrategierna varit överflödiga.

3 Har det hänt att du har uppmanats att lämna din ledarhund/assistanshund i ett rum bredvid, eller någonstans där du själv inte kommer att vara?

Ja:

Ledarhundsförare: 137 stycken, 76% av de svarande, 51% av det totala antalet

Assistanshundförare: 18 stycken, 64% av de svarande, 7% av det totala antalet

Nej:

Ledarhundsförare: 44 stycken, 24% av de svarande, 16% av det totala antalet

Assistanshundförare: 10 stycken, 36% av de svarande, 4% av det totala antalet

Hälften av landets ledarhundsförare och mer än hälften av de assistanshundförare som har svarat, har varit med om att någon velat dela på ekipaget. Det är inte svårt att föreställa sig vilken stress och oro det kan ge upphov till. Det är också oro som informanterna i den kvalitativa delen av uppsatsen vittnar om. Sällan blir djurgeografernas intresseområde, var djur tillåts befinna sig, så konkret och påtagligt. Det är slående att det ibland kan handla om ett par meter. På vilken sida tröskeln, på vilken sida väggen, uppmanas hundföraren placera sin hund? Platsens politik handlar här inte enbart om djurets väl och ve, utan också om hundförarens utsatthet och behov av sitt hjälpmedel. Här smälter teorin från djurgeografin samman med teorin om ableism. Det är inte enbart hunden som platsas. Även hundföraren blir satt på plats: handikapplats.

4 Händer det att du avstår från en aktivitet för att du tror att du inte är välkommen med ledarhund/assistanshund?

Ja:

Ledarhundsförare: 99 stycken, 55% av de svarande, 37% av det totala antalet

Assistanshundförare: 18 stycken, 64% av de svarande, 7% av det totala antalet

Nej:

Ledarhundsförare: 79 stycken, 44% av de svarande, 29% av det totala antalet

Assistanshundförare: 10 stycken, 36% av de svarande, 4% av det totala antalet

Här ges ett kvantifierat exempel på en hanteringsstrategi. En tredjedel av landets ledarhundsförare och en tredjedel av de assistanshundförare som har svarat, undviker obehagliga situationer genom att avstå från aktiviteter. Finessen med *fråga 4* är att den mäter det osynliga utanförskapet. För hur anmäler man till Diskrimineringsombudsmannen något som inte har hänt? Vad ska man säga till media? ”*Jag avstod från en aktivitet för jag var inte säker på att bli välkomnad med min ledarhund/assistanshund*”. Svaret på *fråga 4* visar i vilken utsträckning hundförarna begränsas i sin vardag av oro för realistiska eller förmodade problem.

5A Har du lämnat din ledarhund/assistanshund hemma för att inte riskera att bli dåligt bemött dit du ska?

Ja:

Ledarhundsförare: 106 stycken, 59% av de svarande, 40% av det totala antalet

Assistanshundförare: 14 stycken, 50% av de svarande, 6% av det totala antalet

Nej:

Ledarhundsförare: 74 stycken, 40% av de svarande, 28% av det totala antalet

Assistanshundförare: 14 stycken, 50% av de svarande, 6% av det totala antalet

5B Hur ofta har du lämnat ledarhunden/assistanshunden hemma på grund av det?

En eller flera gånger i veckan:

Ledarhundsförare: 4 stycken, 2% av de svarande, 1% av det totala antalet

Assistanshundförare: 1 stycken, 4% av de svarande, 0,4% av det totala antalet

En eller flera gånger i månaden:

Ledarhundsförare: 25 stycken, 14% av de svarande, 9% av det totala antalet

Assistanshundförare: 5 stycken, 18% av de svarande, 2% av det totala antalet

En eller flera gånger i halvåret:

Ledarhundsförare: 29 stycken, 16% av de svarande, 11% av det totala antalet

Assistanshundförare: 6 stycken, 21% av de svarande, 2% av det totala antalet

En eller flera gånger om året:

Ledarhundsförare: 30 stycken, 17% av de svarande, 11% av det totala antalet

Assistanshundförare: 1 stycken, 4% av de svarande, 0,4% av det totala antalet

Här ges ytterligare ett exempel på en hanteringsstrategi. För att inte bli negativt bemött, händer det att 40% av ledarhundsförarna i landet, och hälften av de svarande assistanshundförarna, lämnar hunden hemma. Det rör sig inte om ett enstaka tillfälle. För en tredjedel av ledarhundsförarna och för knappt hälften av de svarande assistanshundförarna, händer det en eller flera gånger om året. Hjälpmiddel som skulle öka livskvaliteten har blivit en black om foten. Ett sätt att hantera ofriheten och ovissheten blir att lämna stjälpmedlet hemma. Tankegodset från den miljörelativa funktionshindermodellen gör sig påmint. Om samhället hade haft en accepterande attityd till hundar som hjälpmedel, hade graden av funktionshinder minskat. Nu blir det tvärtom. Omgivningens negativa attityd till ledar- och assistanshundar

gör att individen med funktionsnedsättning i vissa situationer funktionshindras mer än tidigare. Även frågorna 5A och 5B mäter en typ av begränsningar för hundförarna som inte registreras i form av DO-anmälningar eller artiklar i media.

6 Kryssa för om du har fått problem för att du har ledarhund/assistanshund i någon eller flera av de här situationerna, eller på någon eller flera av de här platserna?

Café, pub, restaurang, nattklubb:

Ledarhundsförare: 131 stycken, 72% av de svarande, 49% av det totala antalet

Assistanshundförare: 20 stycken, 71% av de svarande, 8% av det totala antalet

Vid resa med taxi eller färdtjänst:

Ledarhundsförare: 105 stycken, 58% av de svarande, 39% av det totala antalet

Assistanshundförare: 7 stycken, 25% av de svarande, 3% av det totala antalet

Gym, simhall, idrottsanläggning, badplats:

Ledarhundsförare: 92 stycken, 51% av de svarande, 34% av det totala antalet

Assistanshundförare: 13 stycken, 46% av de svarande, 5% av det totala antalet

Bank, livsmedelsbutik, paketutlämningsställe:

Ledarhundsförare: 74 stycken, 41% av de svarande, 28% av det totala antalet

Assistanshundförare: 20 stycken, 71% av de svarande, 8% av det totala antalet

Affär, apotek, pressbyrå, varuhus, galleria:

Ledarhundsförare: 70 stycken, 39% av de svarande, 26% av det totala antalet

Assistanshundförare: 20 stycken, 71% av de svarande, 8% av det totala antalet

Vid bokning av rum på hotell, vandrarhem eller airbnb:

Ledarhundsförare: 66 stycken, 36% av de svarande, 25% av det totala antalet.

Assistanshundförare: 14 stycken, 50% av de svarande, 6% av det totala antalet

Vid resa i kollektivtrafiken:

Ledarhundsförare: 57 stycken, 31% av de svarande, 21% av det totala antalet

Assistanshundförare: 6 stycken, 21% av de svarande, 2% av det totala antalet

Vid bokning av och/eller resa med flyg, tåg, långfärdsbuss eller andra färdmedel:

Ledarhundsförare: 49 stycken, 27% av de svarande, 18% av det totala antalet

Assistanshundförare: 7 stycken, 25% av de svarande, 3% av det totala antalet

Sjukhus, vårdcentral, tandläkare, fotvård:

Ledarhundsförare: 49 stycken, 27% av de svarande, 18% av det totala antalet

Assistanshundförare: 17 stycken, 61% av de svarande, 7% av det totala antalet

Öppen förskola, förskola, fritids, skola, universitet:

Ledarhundsförare: 46 stycken, 25% av de svarande, 17% av det totala antalet

Assistanshundförare: 12 stycken, 43% av de svarande, 5% av det totala antalet

Mest problem upplever landets ledarhundsförare på restauranger, vid resa med färdtjänst och på gym. De assistanshundförare som har svarat upplever mest problem på restauranger, i butiker och inom sjukvården. Det är frestande att jämföra ledarhundsförarnas och assistanshundförarnas svar, men som påpekats tidigare är det inte lämpligt eftersom svarsfrekvenserna har varit så olika. Men att ledarhundsförarna och assistanshundförarna svarar olika om

färdtjänsten, kan bland annat bero på att ingen ledarhundsförare kör bil. Därmed är de hänvisade till färdtjänst i större utsträckning än assistanshundförarna,

Visserligen är det intressant att veta vilka platser och situationer som upplevs som mest problematiska, men den främsta slutsatsen måste vara att hundförarna upplever problem inom de flesta samhällsområden. Alltifrån restaurangbranschen till utbildningsväsendet, via barnomsorgen, kollektivtrafiken och möjligheter till rekreation. Anmärkningsvärt är att problemen upplevs som så stora inom färdtjänsten och sjukvården. Borde inte just dessa vara särskilt förberedda på att det kan komma en assistans- eller ledarhundsförare?

7A Har du lyckats förmå ett ställe som först tänkt utestänga dig och din ledarhund/assistanshund att ändra sig?

Ja:

Ledarhundsförare: 133 stycken, 73% av de svarande, 50% av det totala antalet

Assistanshundförare: 24 stycken, 86% av de svarande, 10% av det totala antalet

Nej:

Ledarhundsförare: 35 stycken, 19% av de svarande, 13% av det totala antalet

Assistanshundförare: 4 stycken, 14% av de svarande, 2% av det totala antalet

7B Ungefär hur ofta har du lyckats få ett ställe att ändra sig?

En eller flera gånger i veckan:

Ledarhundsförare: 0 stycken

Assistanshundförare: 2 stycken, 7% av de svarande, 0,8% av det totala antalet

En eller flera gånger i månaden:

Ledarhundsförare: 11 stycken, 6% av de svarande, 4% av det totala antalet

Assistanshundförare: 7 stycken, 25% av de svarande, 3% av det totala antalet

En eller flera gånger i halvåret:

Ledarhundsförare: 27 stycken, 15% av de svarande, 10% av det totala antalet

Assistanshundförare: 5 stycken, 18% av de svarande, 2% av det totala antalet

En eller flera gånger om året:

Ledarhundsförare: 35 stycken, 19% av de svarande, 13% av det totala antalet

Assistanshundförare: 3 stycken, 11% av de svarande, 1% av det totala antalet

Frågan fångar upp de hanteringsstrategier hundförarna måste använda för att ta sig in på olika ställen. Poängen med att ställa frågan var att undersöka om det finns ett mellanting mellan att bli utestängd, och att glida in friktionsfritt. Svaren visar att hälften av landets ledarhundsförare och en stor majoritet av de svarande assistanshundförarna, ägnar sig åt att argumentera, tillhandahålla informationsmaterial och att hota med att do-anmäla –

allt för att beveka dörrvakter, butiksbiträden och så vidare. En tredjedel av landets ledarhundsförare gör det en eller flera gånger om året. Knappt två tredjedelar av assistanshundförarna som har svarat gör det en eller flera gånger om året.

8A Har du stoppats helt och hållet från att komma in på något ställe för att du har ledarhund/assistanshund?

Ja:

Ledarhundsförare: 135 stycken, 75% av de svarande, 50% av det totala antalet

Assistanshundförare: 22 stycken, 79% av de svarande, 9% av det totala antalet

Nej:

Ledarhundsförare: 44 stycken, 24% av de svarande, 16% av det totala antalet

Assistanshundförare: 6 stycken, 21% av de svarande, 2% av det totala antalet

8B Ungefär hur ofta har du stoppats?

En eller flera gånger i veckan:

Ledarhundsförare: 5 stycken, 3% av de svarande, 2% av det totala antalet

En eller flera gånger i månaden:

Ledarhundsförare: 11 stycken, 6% av de svarande, 4% av det totala antalet

Assistanshundförare: 4 stycken, 14% av de svarande, 2% av det totala antalet

En eller flera gånger i halvåret:

Ledarhundsförare: 19 stycken, 10% av de svarande, 7% av det totala antalet

Assistanshundförare: 4 stycken, 14% av de svarande, 2% av det totala antalet

En eller flera gånger om året:

Ledarhundsförare: 41 stycken, 23% av de svarande, 15% av det totala antalet

Assistanshundförare: 9 stycken, 32% av de svarande 4% av det totala antalet

Varannan ledarhundsförare i landet har stoppats helt från att komma in på ett ställe. För de med assistanshund som har svarat har fyra femtedelar stoppats. Det rör sig inte om engångsföreteelser. För mer än var fjärde ledarhundsförare händer det en eller flera gånger om året. För 60% av de med assistanshund som har svarat händer det en eller flera gånger om året. Den oro som hundförarna känner för att bli avvisade är med andra ord berättigad. Man kan fråga sig vad som är värst. Att avstå från en aktivitet, att lämna hunden hemma, eller att utestängas på plats. I en mening kan det upplevas som mest förnedrande att bli avvisad på tröskeln. Å andra sidan kan det finnas vittnen som solidariserar sig, händelsen går att anmäla till Diskrimineringsombudsmannen och att uppmärksamma i media. Det vore snarast underligt om det inte gav upphov till minoritetsstress att så ofta riskera att bli utestängd. Hanteringsstrategierna kan i vissa fall mildra minoritetsstressen, men i många fall lyckas de inte ta hundförarna över den fysiska tröskeln. Har vi

att göra med djurgeografernas teori om djurs plats i samhället, eller är utestängningen en konsekvens av ableism? Det ligger nära till hands att tro att det har att göra med allmänna hundförbud, omsorg av hundallergiker och hundrädda, som tidigare diskuterats i uppsatsen. Men jag vill påminna om den undersökning som Bo Hännestrand gjorde i början av 1990-talet. Av de restauranger i Uppsala som han kontaktade, var det flera som ville att blinda besökare utan ledarhund skulle avstå från att komma mellan klockan 10 och 14. Kan det vara motvilja mot besökare med funktionsnedsättning som till viss del förklarar resultatet? Blir hunden det svepskäl näringsidkare och andra behöver för att kunna avvisa på ett legitimt sätt?

9A Har du gått miste om bostad, arbete eller plats på utbildning för att du har ledarhund/assistanshund?

Ja:

Ledarhundsförare: 20 stycken, 11% av de svarande, 7% av det totala antalet

Assistanshundförare: 7 stycken, 25% av de svarande, 3% av det totala antalet

Nej:

Ledarhundsförare: 158 stycken, 87% av de svarande, 59% av det totala antalet

Assistanshundförare: 21 stycken, 75% av de svarande, 9% av det totala antalet

9B Kan du kort berätta vad som hände?

"Jag skulle söka jobb som receptionist och jag fick inte ha ledarhund med mig och då vart jag inte antagen till jobbet". Drygt tio förare lämnar liknande exempel.

"Fick möjlighet att bo i studentkorridor, sen fick jag ej bo där när de fick reda på att jag hade ledarhund". Fem andra förare ger liknande exempel.

"Jag sökte till fem folkhögskolor och kom inte in på någon på grund av min assistanshund, på grund av

allergirädsla". Sju andra förare ger liknande exempel.

Utestängningen sker inte alltid i dörren till en fysisk byggnad. Den kan också ske i form av ett avslag, en uppsägning eller uteblivet

hyreskontrakt. Visserligen är antalet ledar- och assistanshundförare som vittnar om detta, relativt sett få. Å andra sidan är försörjning, bostad och utbildning grundläggande områden i människors liv. Trots att den miljörelativa funktionshindermodellen varit vägledande för funktionshinderpolitiken i Sverige sedan mitten på 1970-talet, och trots de lagskärpningar som gjorts på den här sidan sekelskiftet, står det klart att individer med funktionsnedsättning alljämt funktionshindras på arbetsmarknaden, bostadsmarknaden och inom utbildningssektorn.

10A Har någon sagt, skrivit eller gjort något hatiskt, hotfullt eller våldsamt mot dig och din ledarhund/assistanshund?

Ja:

Ledarhundsförare: 63 stycken, 35% av de svarande, 24% av det totala antalet

Assistanshundförare: 11 stycken, 39% av de svarande, 5% av det totala antalet

Nej:

Ledarhundsförare: 118 stycken, 65% av de svarande, 44% av det totala antalet

Assistanshundförare: 17 stycken, 61% av de svarande, 7% av det totala antalet

10B Kan du kort berätta vad som hände?

Från 17 förare ges exempel på att någon har kastat snöboll, vattenballonger, sten och smällare mot ekipaget. Det förekommer även att någon har spottat på hunden eller skjutit raketer mot ekipaget. Följande citat får illustrera: *" Vid ett tillfälle var vi på väg mot rastplatsen då några personer kastade smällare efter oss. Vid ett annat tillfälle satte jag min hund utanför en affär. Ett mopedgång körde fram mot min hund på ett provocerande sätt. Vid ytterligare ett tillfälle var jag ute med hunden i närheten av en flyktingförläggning. Två män som bodde i förläggningen hotade då med att de skulle döda både mig och hunden".*

Det är 14 förare som berättar att de har blivit utskällda och att folk har skrikit åt dem. Följande citat får illustrera: *"Jag har fått höra nedsättande kommentarer. Folk skriker dessutom åt mig i tunnelbanan om jag inte åker med rätt vagn där hundar får vara".*

"En joggare blev arg och sprang in i oss med flit för att vi gick på fel sida.

Knappt tio personer ger exempel på nedsättande kommentarer som riktats mot hunden. Det kan till exempel vara att den är äcklig och smutsig.

Från åtta av förarna ges exempel på att någon har sparkat hunden eller hotat med att göra det. Följande citat får illustrera: *”Jag gick med min ledarhund på en trång trottoar. En person sparkade då till hunden så att hon skulle flytta på sig. Jag påminde då mannen om att han skulle ge sig tillkänna när han möter synskadade människor med ledarhund. Mannen sade då: det har jag gjort nu”.*

Var fjärde ledarhundsförare i landet och var tredje assistanshundförare som har svarat, har utsatts för något som brukar kallas hatbrott. I Sverige inkluderas inte personer med funktionsnedsättning i definitionen av hatbrott, vilket gör att det inte finns någon officiell statistik att jämföra med (72). Det hade annars varit intressant att veta hur stor andel av blinda eller personer med andra funktionsnedsättningar som utsätts för hat, hot och våld. En sådan jämförelse hade kunnat ge en indikation på om det är hunden eller människan med funktionsnedsättning som är den främsta måltavlan. Citaten i min undersökning ger dock en del användbar information. För att få syn på eventuell ableism, kan man ställa sig frågan om förövarna hade gjort samma sak mot hundägare utan funktionsnedsättning. Att ledarhundsförare är blinda innebär att man har svårare att ge ett signalement på en förövare eller fly undan. En assistanshundförare med rörelsenedsättning, till exempel, kan ha svårare att försvara sig och sin hund. Är det något som förövarna har utnyttjat? Gör de det för att skrämja och skada personer med funktionsnedsättning, eller är det hatet mot hundar som driver dem? Här kan teorier om ableism och djurgeografi samverka. För utan blindhet eller annan funktionsnedsättning, ingen ledar- eller assistanshund. Det är förmodligen som delar av ett ekipage som människan och/eller hunden angrips.

4.4 sammanfattning av resultaten från telefonenkäten

I den här sammanfattningen redovisas siffrorna från den totala populationen av ledarhundsförare. De siffror som redovisas för assistanshundförarna gäller de 28 assistanshundförare som svarade på telefonenkäten.

Hundallergi är det skäl som oftast nämns när assistans- och ledarhundsförare upplever osäkerhet från omgivningen. Andra vanliga skäl är hundraödsla och okunskap om assistans- och ledarhundsekipage i

allmänhet. De främsta probleplatserna och problemsituationerna är restauranger, vid resa med färdtjänst, på gym och i butiker. Hälften av landets ledarhundsförare har stoppats helt och hållet från att komma in på ett ställe vid ett eller flera tillfällen. För en fjärdedel av ledarhundsförarna händer det en eller flera gånger om året. Av de assistanshundförare som har svarat, har fyra femtedelar stoppats helt och hållet från att komma in. För knappt två tredjedelar av assistanshundförarna, händer det en eller flera gånger om året.

En dryg tredjedel av landets ledarhundsförare avstår ibland från en aktivitet för att de tror att de inte är välkomna med ledarhund. För assistanshundförarna som har svarat är motsvarande siffra knappt två tredjedelar. För att inte riskera att bli dåligt bemött dit man ska, händer det att hundförarna lämnar sin ledarhund/assistanshund hemma. Det gäller för en dryg tredjedel av landets ledarhundsförare och för hälften av de med assistanshund som har svarat. En dryg tredjedel av landets ledarhundsförare gör så en eller flera gånger om året. Motsvarande siffra för de med assistanshund som har svarat är en dryg tredjedel. Av landets ledarhundsförare har 7% gått miste om bostad, arbete eller plats på utbildning, för att de har ledarhund. För de assistanshundförare som svarade var motsvarande siffra 25%. En knapp fjärdedel av ledarhundsförarna har varit med om att någon har sagt, skrivit eller gjort något hatiskt, hotfullt eller våldsamt mot ekipaget. Det kan till exempel handla om att förövaren kastat smällare, snöboll eller sten mot ekipaget, eller sparkat eller hotat med att sparka hunden. En dryg tredjedel av de assistanshundförare som har svarat har utsatts på samma sätt.

4.5 Svarsfrekvensen

Göran Ejlertsson skriver att inom hälsoområdet går det fortfarande att få svarsfrekvenser upp mot 70%, ibland till och med högre. Men att för sociologiskt inriktade undersökningar kan man förvänta sig ett lägre deltagande (67). Peter Esaiasson, å sin sida, skriver att man bör kunna räkna med en svarsfrekvens på mellan 50 och 60% för en postenkät och mellan 60 och 70% för telefonintervjuer (66).

Svarsfrekvensen för telefonenkäten till ledarhundsförarna var 67,5% och för assistanshundförarna var den cirka 10%.

När det gäller assistanshundförarna är jag förvånad att enbart 28 av de 50 som lämnat telefonnummer till mig, i slutändan deltog i telefonenkäten. Telefonnumren var aktuella och de hade själva kontaktat mig för att få delta. Det får mig att undra över om en telefonenkät var den

lämpligaste metoden att nå dem. Kanske hade det passat bättre med en enkät på internet. Ett annat alternativ skulle kunna vara att marknadsundersökningsföretaget Norstat inte ansträngde sig tillräckligt för att nå dem.

Vad ledarhundsförarna beträffar är jag nöjd med en svarsfrekvens som innebär att mer än två tredjedelar av landets ledarhundsförare svarade. Även om det är roligt med en hög svarsfrekvens, borde den i en mening spela mindre roll när det gäller en totalundersökning. I urvalsundersökningar kan en låg svarsfrekvens leda till att de som svarat inte är representativa för den totala gruppen. Men i fallet med en totalundersökning görs inget urval och den svarande representerar ingen annan än sig själv. Jag kan alltså med säkerhet uttala mig om vad drygt två tredjedelar av alla ledarhundsförare har varit med om.

4.6 Det externa bortfallet

Enligt Norstat bestod det externa bortfallet i telefonenkäten till ledarhundsförarna av tio personer som inte ville delta och sex personer som hade felaktiga telefonnummer. Trots att Norstat ringde varje telefonnummer upp till tio gånger, var det 71 ledarhundsförare som de aldrig kom till tals med. Bortfallet i telefonenkäten till assistanshundsförarna bestod av två personer som inte ville delta, en person hade ett felaktigt telefonnummer och 15 assistanshundsförare fick Norstat aldrig tag på, trots att man ringde varje telefonnummer upp till tio gånger.

Även om det inte finns risk att de uteblivna svaren kan snedvrída resultatet, eftersom det rör sig om totalundersökningar, kan det vara intressant att, i den mån det går, undersöka det externa bortfallet (64). Från ledarhundsverksamheten vid Synskadades Riksförbund fick Norstat uppgifter om alla ledarhundsförares ålder, könstillhörighet, namn och telefonnummer. I den Excel-fil som jag fick tillbaka från Norstat, fanns uppgifter om könstillhörighet och ålder både på de som svarat på telefonenkäten och de som inte svarat.

Om jag jämför könstillhörighet och ålder mellan de svarande och personerna i bortfallet, blir resultatet följande:

Av de svarande var cirka 57% kvinnor och 43% män. Genomsnittsåldern var cirka 58 år och medianåldern 59 år. I bortfallet fanns cirka 47% män och cirka 54% kvinnor. Medelåldern var cirka 56 år och medianåldern 57 år. Ledarhundsförarna i bortfallet var med andra ord aningen yngre än de

som svarade på telefonenkäten. Och relativt sett var det något fler män i bortfallet än bland de svarande. Eftersom jag inte har uppgifter om ålder och könstillhörighet på medlemmarna i de två föreningarna för assistanshundförare, är det inte möjligt att göra en motsvarande bortfallsanalys.

4.7 Det interna bortfallet

När en enkätfråga inte besvaras av alla, kallas det bortfall som uppstår för internt, partiellt eller sekundärt bortfall (50, 64). Det kan bero på att det var en känslig fråga eller att frågan var dåligt formulerad. Alla frågor i telefonenkäten var inte konstruerade på ett sådant sätt att det går att mäta det interna bortfallet. Hit räknar jag fråga 6, där informanterna ombads kryssa för de platser och situationer där de stött på problem. Av de enkätfrågor som redovisas i uppsatsen fanns det inget internt bortfall för assistanshundförarna. Men ledarhundsförarna har ett internt bortfall på 1% på frågorna fyra, fem och åtta. På fråga nio är bortfallet 2% och fråga sju har ett bortfall på 8%. När jag i efterhand granskar fråga sju anar jag å ena sidan att den kanske är dåligt formulerad. Å andra sidan har ingen av assistanshundförarna avstått från att svara på den. Frågan löd: Har du lyckats förmå ett ställe som först tänkt utestänga dig och din ledarhund/assistanshund att ändra sig?

5. Avslutning

5.1 Slutdiskussion och reflektioner

Syftet med uppsatsen var att undersöka det negativa bemötandet av assistans- och ledarhundsförare i Sverige. Vad var det som hindrade ekipagen från att fungera som det är tänkt? Först breddade och fördjupade jag den kvalitativa kunskapen genom gruppintervjuer och studiet av dagböcker från 37 assistans- och ledarhundsförare. Därefter genomförde jag en telefonenkät riktad till alla ledarhundsförare i landet och medlemmarna i två föreningar för assistanshundförare.

Svarsfrekvensen för totalundersökningen av ledarhundsförarna blev 67,5%. Hädanefter refererar jag till alla, det vill säga, det totala antalet ledarhundsförare i mina sifferuppgifter. Svarsfrekvensen för totalundersökningen av medlemmarna i de två föreningarna för assistanshundförare blev 10%. Den låga svarsfrekvensen gör att jag hädanefter refererar till de 28 assistanshundförare som svarade på enkäten, inte till det totala antalet medlemmar i de två föreningarna. Syftet med telefonenkäten var att fylla den generaliserbara kunskapsluckan på området.

Den första frågeställningen rörde det negativa bemötandets karaktär: På vilka sätt bemöts Sveriges assistans- och ledarhundsförare negativt? Hur ofta, i vilka situationer och på vilka platser äger det rum? Svaret är att det negativa bemötandet sker på många sätt. Det kan till exempel handla om att hundförarna utestängs från olika lokaler. Hälften av alla ledarhundsförare och 80% av de svarande assistanshundförarna har varit med om det. Men utestängandet kan också bestå i att en arbetssökande får veta att hen skulle ha fått jobbet om det inte varit för ledarhunden. Av ledarhundsförarna utestängs 28% mer än en gång om året. För de assistanshundförare som svarat är det 50%.

Ett villkorat deltagande, är en annan form av negativt bemötande. Det kan handla om att placeras nära ytterdörren, i ett separat rum eller i ett särskilt hörn. Hundförarna kan släppas in på vissa ställen mot att de föranmäler sig eller går via särskilda ingångar. Av ledarhundsförarna har 51% varit med om att någon uppmanat dem att lämna hunden i ett rum bredvid, eller någon annanstans där hen inte kommer befinna sig. För de assistanshundförare som svarade var det 64% som varit med om det. Det negativa bemötandet sker på de flesta samhällsområden. De vanligaste platserna för ledarhundsförarna är restaurangbranschen, färdtjänsten och på gym. För de assistanshundförare som svarat erfar de flesta problem i restaurangbranschen, butiker och sjukvården. En yrkesgrupp som utmärker sig i den kvalitativa delen av uppsatsen, vad gäller negativt bemötande, är väktare.'

Den yttersta formen av negativt bemötande är det hat, hot och våld som 24% av alla ledarhundsförare och 61% av de svarande assistanshundförarna utsatts för. Det kan handla om att folk skriker nedsättande saker åt dem, eller spottar på hunden. Det förekommer också att människor kastar sten eller smällare mot ekipagen. En del har också varit med om att förövare sparkat hunden eller hotat med att göra det.

Konsekvensen för hundförarna blir en stor grad av oro och osäkerhet. Enbart 4% av alla ledarhundsförare, och enbart 4% av de assistanshundförare som svarade, känner sig alltid säkra på att bli insläppta när de besöker ett nytt ställe. Oro och osäkerhet stämmer väl in på minoritetsstressen, som beskrivs i teoriavsnittet.

Den andra frågeställningen tog sikte på hur hundförarna hanterar det negativa bemötandet. En form av hanteringsstrategi är att lämna sin ledarhund/assistanshund hemma. Så gör 40% av alla ledarhundsförare

och 50% av de assistanshundförare som svarat. På så vis blir hunden inte en black om foten och man kan vara säker på att bli insläppt. Det är 38% av alla ledarhundsförare som tillgriper den hanteringsstrategin en eller flera gånger om året. För assistanshundförarna som har svarat är det 47% som gör det. En liknande hanteringsstrategi är att både hund och hundförare stannar hemma och avstår från att delta i olika aktiviteter. Så gör 37% av alla ledarhundsförare och 64% av de assistanshundförare som svarat. Andra hanteringsstrategier kan vara att göra sina inköp i affären fort, för att så få som möjligt ska upptäcka assistans- eller ledarhunden. Eller att fråga något som distraherar personalen på cafét, så att de låter bli att avvisa en. Andra mejlar information i förväg om vad en ledarhund/assistanshund är och en del ringer och frågar om de är välkomna.

I efterhand, när ett negativt bemötande ägt rum, händer det att vissa hundförare tar till motståndsstrategier. Det kan till exempel vara att skriva om stället som behandlat en illa i sociala medier, kontakta media eller anmäla till Diskrimineringsombudsmannen. Men det är inte vanligt att hundförarna gör motstånd.

Med den tredje frågeställningen ville jag undersöka vad det finns för bakomliggande orsaker till det negativa bemötandet. Om jag vill göra det enkelt för mig kan jag referera till telefonenkätens resultat. Hundallergi och hundrädsla är vad assistans- och ledarhundsförare oftast är med om att folk uppger som skäl till sitt negativa bemötande. Andra skäl som assistans- och ledarhundsförarna föreslår är rädslan för att hunden ska smutsa ner, eller religiösa/kulturella skäl.

Men här måste man påminna sig om att vad folk säger är inte alltid vad de tänker. Det måste inte vara omsorg om hundallergiker och hundrädda som är skälet till att någon avisar hundförarna, bara för att folk säger det.

Som jag ser det kan teorierna om djurgeografi, ableism och den miljörelativa funktionshindermodellen, ge svar på bakomliggande orsaker. Fundamentet för djurgeografien är att människors syn på djurs status och plats varierar. Ett djur kan ses som skadedjur, husdjur, och mat, beroende på sammanhanget. Förklaringen är mer relevant då den inkluderar religiösa och kulturella idéer, men omfattar inställningen till djur i vidare bemärkelse. Den miljörelativa funktionshindermodellen pekar ut *förhållandet* mellan individen med funktionsnedsättning och det omgivande samhället/miljön som *funktionshinder*. Här kan konstateras att organisationen av miljön/samhället i Sverige idag, kraftigt

funktionshindrar individer med funktionsnedsättning som tar hjälp av assistans- eller ledarhundar.

Ableism, slutligen, skulle kunna förklara det hat, hot och våld som 24% av alla ledarhundsförare och 39% av de svarande assistanshundförarna utsätts för. Här hade det varit intressant att jämföra med hur vanligt det är att hatbrott riktas mot blinda utan ledarhund och personer med funktionsnedsättning utan assistanshund. Men sådana undersökningar finns inte i Sverige. En orsak till det kan vara att personer med funktionsnedsättning inte omfattas av den svenska hatbrottsdefinitionen. Skulle det kunna vara hunden som triggar förövarna? Kanske det inte är funktionsnedsättningen som motiverar hatbrotten? Det skulle kunna vara en delförklaring, men förmodligen inte den enda, eftersom det inte är troligt att 24% av seende hundägare utsätts för hat, hot och våld i samma utsträckning. Framtida forskning skulle kunna bidra med värdefull kunskap på området.

En tankefigur som jag inte funnit hos de teoretiker jag tagit del av, är att diskriminering kan vara rationellt. Den som stoppar en hundförare från att komma in, behöver inte göra det på grund av okunskap eller aversion mot vare sig hundar eller personer med funktionsnedsättning. Det räcker med att hen gör en cost benefit-analys som kommer fram till att det gör större skada att släppa in än att utestänga. *"Förlorar jag 5, 10 eller 20 kunder på att släppa in en kund med assistanshund"*? Resonemanget gäller inte enbart vinstdrivande företag, utan kan tillämpas på offentliga verksamheter också. Här kan kostnader uppstå i form av missnöje hos de anställda, bland låntagarna på biblioteket och så vidare. När de yttre omständigheterna ändras, ändras också *cost benefit*-analysen. I kalkylen kan det ena efter det andra stoppas in. Det kan till exempel vara en broschyr om diskriminering, kostnaden för diskrimineringsersättning, en fällande dom och så vidare. Först när det blir olönsamt ekonomiskt, PR-mässigt eller socialt, är det rationellt att inte diskriminera.

5.2 Tack

Tack alla assistans- och ledarhundsförare som bidragit på olika sätt. Tack Ledarhundsverksamheten vid Synskadades Riksförbund, Svenska Service och signalhundsförbundet och Svenska Brukshundklubben för att ni satte mig i förbindelse med hundförarna. Tack Stiftelsen Svenska Centralkommittén för rehabilitering och Föreningen De Blindas Vål för finansiering av telefonenkäten. Tack Synskadades riksförbunds lokalföreningar i Stockholm, Göteborg och Malmö för lån av era lokaler.

Tack LL-center i Helsingfors för granskning av min lättlästa sammanfattning. Lindy Newlove Eriksson ska ha tack för hjälpen att översätta abstractet till engelska. Och jag vill också tacka Lena och Christer Nordstrand för korrekturläsning. Sist men inte minst vill jag tacka professor Carl Cassegård för din handledning under uppsatsskrivandet.

5.3 Lättläst sammanfattning

Min uppsats handlar om olika problem

för blinda med ledarhund.

Jag har också undersökt problemen

för de med assistanshund.

Assistanshundar kan till exempel

plocka upp saker åt någon som sitter i rullstol.

Assistanshundar kan också

få den som har ångest att slappna av.

De flesta med ledarhund

svarade på min telefonenkät.

Men bara en del

av de med assistanshund svarade.

Hälften av alla med ledarhund

stoppas från att komma in på olika ställen.

Av de med assistanshund

hade de flesta stoppats någon gång.

För en del av de med ledarhund

händer det en eller flera gånger om året.

För många av de med assistanshund

händer det en eller flera gånger om året.

De som stoppar säger

att de gör det för hundallergikers skull.

De kan också säga att de gör det

för hundräddas skull.

Restauranger, färdtjänsttaxi och gym,
är de platser där det oftast blir problem
för den med ledarhund eller assistanshund.

Människor har bett hälften av alla med ledarhund
att lämna hunden någon annanstans,
till exempel i rummet bredvid.

För de med assistanshund
hade de flesta varit med om det.

Ibland stannar den med ledarhund
eller assistanshund hemma
istället för att göra saker utanför hemmet.

Det beror på att hen är orolig
för att folk ska vara dumma mot hen och hunden.
Många med ledarhund och assistanshund gör så.

Ibland lämnar de med ledarhund
eller assistanshund hunden hemma
för att ingen ska vara dum mot dem dit de ska.

Många med ledarhund gör så.

Hälften av de med assistanshund gör så.

Det händer att den som har sökt jobb,
utbildning eller bostad har fått nej
för att hen har ledarhund eller assistanshund.

Ibland säger och gör människor
elaka och våldsamma saker
mot den som har ledarhund eller assistanshund.

Det kan till exempel vara att

kasta smällare, sten eller snöboll.

En del människor skriker och säger

att ledarhunden eller assistanshunden är äcklig.

En del människor har sparkat

eller hotat med att sparka på hunden.

Referenser

1. Diskrimineringsombudsmannen. Mejl från Niklas Beijar Johansson 19/7 2022 (DO 2022/1840).
2. Ledar- och assistanshundförarens rättigheter enligt diskrimineringslagen [Hemsida]. Diskrimineringsombudsmannen; [5/11 2023]. Tillgänglig från: https://www.do.se/diskriminering/diskrimineringsgrunder/funktionsnedsattning-en-av-diskrimineringsgrunderna/ledar--och-assistanshundforares-skydd-enligt-diskrimineringslagen?fbclid=IwAR2g8VZs8YiCu0KOfI0y6GySEkAYP5sHb_pLEfks4nYNE5rNiJDJJIAJYWs_aem_AQgF_UH8ufxNvCBi9wvRyoeqdT10vmAxHhWRDv7sn-FRaV8jIBaypjJbzgchCxu8IRk.
3. Danielsson M. Bristande tillgänglighet för ledarhundsförare. Motion 2021/22:233020/4 2023]. Tillgänglig från: riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/_H9022330.
4. Hellman F. Mejl till Anna Quarnström vid Synskadades Riksförbund. 26/9 2023.
5. Mediaarkivet Retriever [Internet]. [hämtad 6/4 2022]. Tillgänglig från: retrievergroup.com/sv/product-mediarkivet.
6. Patmalnieks A, Pettersson J. Livet med ledarhund : möt fem ledarhundsförare och deras hundar. Enskede: Synskadades riksförbund; 2019.
7. Föreningen Sveriges ledarhundsförare [1/9 2022]. Tillgänglig från: <https://ledarhund.nu/om-slhf/vad-ar-slhf/>.
8. Svenska service- och signalhundsförbundet [3/9 2022]. Tillgänglig från: <https://www.soshund.se/>.
9. Myndigheten för delaktighet [2022-09-15]. Tillgänglig från: <https://www.mfd.se/>.
10. Grönlund Y, Lantto V. Synskadades erfarenheter av tillgänglighet till aktiviteter i samhället tillsammans med sin ledarhund. 2006.

11. Lindmark E. En kvalitativ studie om synskadades upplevelse av att leva med och använda sig av en ledarhund [Studentuppsats]2016.
12. Hännestrand B. Människan, samhället och ledarhunden : studier i ledarhundens historia Uppsala :: Univ.; 1995.
13. Hansdotter I, Lampa B-I. Aktivare - tack vare rehabhunden. 2002.
14. Lundqvist M, Levin L-Å, Alwin J, Nedlund A-C. To live with a wagging tailed assistant - Service and hearing dog ownership from the perspective of Swedish owners. *Health & Social Care in the Community*. 2021 2021;29(4):935-46.
15. Malmros M. Hunden som hjälpmedel för personer med funktionshinder [Studentuppsats]: Malmö högskola/Hälsa och samhälle; 2008.
16. Bredfelt M. "Hade jag inte haft min hund hade jag lagt mig ner för att dö." En kvalitativ studie om upplevelsen av att ha assistanshund. 2019.
17. Magnus R. The Semiotic Challenges of Guide Dog Teams: the Experiences of German, Estonian and Swedish Guide Dog Users. *Biosemiotics*. 2016 2016/08/01;9(2):267-85.
18. Holme L. Begrepp om handikapp : en essä om det miljörelativa handikappbegreppet. S. 67-78: Handikapp / Magnus Tideman (red) Stockholm : Johansson & Skyttmo, 1999; 1999.
19. Shakespeare T. Disability rights and wrongs revisited [Elektronisk resurs]. Johanneshov: MTM; 2018.
20. Tøssebro J. Introduction to the special issue: Understanding disability. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2004 2004/01/01;6(1):3-7.
21. Petti V. Norstedts stora engelsk-svenska ordbok = Norstedts comprehensive English-Swedish dictionary. Stockholm: Norstedts ordbok; 2000.
22. Peuravaara K. "Som en vanlig tjej" : föreställningar om kropp, funktionalitet och femininitet. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis; 2015.
23. Campbell FK. (2009). *Contours of ableism : the production of disability and abledness* [Intervju]. Palgrave Macmillan.
24. Meyer IH. Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations : conceptual issues and research evidence. 2003.
25. Goffman E. *Stigma : notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall; 2022.
26. Geiger EF. *Don't DIS my ABILITY: Expansion of Minority Stress Theory for Adults with Learning Disabilities: ProQuest Dissertations Publishing; 2019.*

27. Brooks VR. Minority stress and lesbian women. Lexington, Mass.: Lexington Books; 1981.
28. Lund EM. Examining the Potential Applicability of the Minority Stress Model for Explaining Suicidality in Individuals With Disabilities. Rehabilitation psychology. 2021;66(2):183-91.
29. Hansdotter PGS. Minoritetsstress hos vuxna teckenspråkiga döva. 2021.
30. Philo C, Wilbert C. Animal spaces, beastly places : new geographies of human-animal relations. London: Routledge; 2000.
31. Holmberg T. Urban animals : crowding in zoocities / Tora Holmberg [Elektronisk resurs].
32. Diskrimineringsombudsmannen. Flygbolaget medger diskriminering när kvinna inte kunde ta med assistanshund [Hemsida]. [4/4 2023]. Tillgänglig från: <https://www.do.se/om-do/pressrum/aktuellt/2023/2023-04-04-flygbolaget-medger-diskriminering-nar-kvinna-inte-kunde-ta-med-assistanshund>.
33. Socialstyrelsen. Definition av funktionsnedsättning [Hemsida]. Internet: Socialstyrelsens termbank; [3/11 2023]. Tillgänglig från: <https://termbank.socialstyrelsen.se/?Termlid=812&SrcLang=sv>.
34. Socialstyrelsen. Definition av funktionshinder: Socialstyrelsens termbank; [3/11 2023]. Tillgänglig från: <https://termbank.socialstyrelsen.se/?Termlid=818&SrcLang=sv>.
35. Myndigheten för delaktighet: Fakta om ledarhundar [Hemsida]. [23/11 2022]. Tillgänglig från: <https://www.mfd.se/vart-uppdrag/ledarhundar/ledarhundar/>.
36. Myndigheten för delaktighet: Assistanshundar [Hemsida]. [uppdaterad 2022-09-12]. Tillgänglig från: <https://www.mfd.se/vart-uppdrag/assistanshundar/>.
37. Garp E. "Nu kommer hunden!" : Aktionsforskning om barn som läser för hundar med syfte att utveckla lässtunderna på svenska bibliotek [Studentuppsats]2015.
38. Veiga Yebra C, Erdal N. Terapihundars effekter på äldre med demens : En litteraturöversikt [Studentuppsats]2018.
39. Svenska brukshundklubben [3/9 2022]. Tillgänglig från: <https://brukshundklubben.se/tjanstehund/assistanshund/>.
40. Götahund: Vanliga frågor [Hemsida]. [23/11 2022]. Tillgänglig från: <https://www.gotahund.se/vanliga-fragor/>.
41. Ledarhundsklubben - Stockholm & Gotlands län [1/9 2022]. Tillgänglig från: <https://ledarhundsklubben.se/index.php?section=Om%20oss>.
42. Hellman F. Mejl till Anders Mårdell, Synskadades Riksförbund Skåne 4/3 2020.

43. Hellman F. Mejl till Lena Ridemar ,Ledarhundsverksamheten vid Synskadades Riksförbund, 17/9 2020
44. Alaszewski A. Using diaries for social research. London: SAGE; 2006.
45. Hyers LL. Diary methods. New York, NY: Oxford University Press; 2018.
46. Ellegård K, Nordell K, Westermark Å. Att ta kontroll över sitt vardagsliv : kvalitativ dagboksmetod för reflektiv emancipation. S. 108-131: Kvalitativa metoder i arbetslivsforskning / Jitka Lindén, Gunnela Westlander, Gunnar Karlsson (redaktörer) Stockholm : Rådet för arbetslivsforskning, cop. 1999; 1999.
47. Bartlett R, Milligan C. What is diary method? London ;: Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing, Plc; 2015.
48. Marshall C, Rossman GB. Designing qualitative research. Thousand Oaks, California: SAGE; 2016.
49. Kvale S, Brinkmann S, Torhell S-E. Den kvalitativa forskningsintervjun. Lund: Studentlitteratur; 2009.
50. Trost J. Kvalitativa intervjuer. Lund: Studentlitteratur; 2010.
51. Hellman F. (16/12 2020). Grupp 6: 3 assistanshundförare [Intervju]. Telefonkonferens;
52. Hellman F. (14/12 2020). Grupp 5: 3 ledarhundsförare och 1 assistanshundförare [Intervju]. Telefonkonferens;
53. Hellman F. (7/10 2020). Grupp 1: 3 ledarhundsförare [Intervju]. Göteborg, Dalheimers hus, Synskadades Riksförbund Göteborg;
54. Hellman F. (19/10 2020). Grupp 4: 5 ledarhundsförare och 1 assistanshundförare [Intervju]. Malmö, Vendelsfridsgatan 13, Synskadades Riksförbund Malmö;
55. Hellman F. (17/10 2020). Grupp 2: 4 assistanshundförare [Intervju]. Stockholm, Gotlandssalen, Synskadades Riksförbund Stockholm;
56. Hellman F. (18/10 2020). Grupp 3: 4 ledarhundsförare och 1 assistanshundförare [Intervju]. Stockholm, Gotlandssalen, Synskadades Riksförbund Stockholm;
57. Morgan DL, Scannell AU. Focus group kit Vol. 2 Planning focus groups1998.
58. O'Reilly K. Key concepts in ethnography [Elektronisk resurs]. Los Angeles ;: SAGE; 2009.
59. Braun V, Clarke V. Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology. 2006 2006/01/01;3(2):77-101.
60. Braun V, Clarke V. Reflecting on reflexive thematic analysis. Qualitative Research in Sport, Exercise and Health. 2019 2019/08/08;11(4):589-97.

61. Byrne D. A worked example of Braun and Clarke's approach to reflexive thematic analysis. *Quality & Quantity*. 2022 2022/06/01;56(3):1391-412.
62. Wenemark M. *Enkätmetodik med respondenten i fokus*. Lund: Studentlitteratur; 2017.
63. Ståhl M. En enkätstudie bland SRF:s medlemmar 65+. 2022.
64. Borg E, Westerlund J. *Statistik för beteendevetare Faktabok*. Stockholm: Liber; 2020.
65. Dahmström K. Från datainsamling till rapport [Elektronisk resurs] att göra en statistisk undersökning. Johanneshov: TPB; 2012.
66. Esaiasson P. *Metodpraktikan [Elektronisk resurs] Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Malmö: MTM; 2020.
67. Ejlertsson G, Axelsson J. *Enkäten i praktiken : en handbok i enkätmetodik*. Lund: Studentlitteratur; 2005.
68. *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet; 2002.
69. *God forskningssed [Elektronisk resurs]*. Stockholm: Vetenskapsrådet; 2017.
70. *Referensguide för Vancouver [Hemsida]*. Karolinska Institutet Universitetsbiblioteket; [6/11 2023]. Tillgänglig från: <https://kib.ki.se/skriva-referera/skriva-referenser-apa-vancouver/referensguider/referensguide-vancouver>.
71. Bjelle Y. *Nå fler med dina texter : lättläst, klarspråk och tillgänglig formgivning*: Bookea; 2023.
72. Strahlemo Å. *Förbud hatbrott mot människor med funktionsnedsättning*. Altinget [Internet]. 14/9 2022 [hämtad 2023 30/10]. Tillgänglig från: <https://www.altinget.se/civilsamhalle/artikel/forbud-hatbrott-mot-manniskor-med-funktionsnedsattning>.